لە ڕۆشنگەری کانتەوە بۆ ڕۆشنگەری ژمارەیی "دیجیتاڵی" نوێ.. و. لە عەرەبییەوە: یاسین لەتیف

(لە ڕۆشنگەری کانتەوە بۆ ڕۆشنگەری ژمارەیی "دیجیتاڵی" نوێ: دیدگایەکی شیکاری ڕەخنەیی لەسەر ڕەهەندە فەلسەفی و کۆمەڵایەتییە هاوچەرخەکانی زیرەکی دەستکرد .)

ئەگەر ڕۆشنگەریی تەقلیدی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و جیهانی سروشتی دووبارە داڕشتبێتەوە، ئەوا ڕۆشنگەریی ژمارەیی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودی خۆی دووبارە دادەڕێژێتەوە. ئەگەر پرسی ڕۆشنگەریی نەریتی پێشوو بە ئامانجی ئازادکردنی مرۆڤ بووبێت لە چنگی ئەفسانە و دەسەڵاتی ڕەها لە ڕێگەی گەڕانەوەی سەروەری بۆ عەقڵ ، ئەوا ڕۆشنگەریی دیجیتاڵی ڕووبەڕووی کێشەی ئازادبوون لە دەسەڵات و زاڵبوونی مۆدێلە ژمێریارییەکان دەبێتەوە کە کۆنترۆڵی بەسەردا نییە. ڕۆشنگەریی دیجیتاڵی تەنیا پشت بە عەقڵی تاکەکەسی نابەستێت، بەڵکو پشت بە عەقڵی بەکۆمەڵ دەبەستێت کە ئەلگۆریتمەکان دروستی دەکەن، ئەمەش پرسیارێکی فەلسەفی لەبارەی ناسنامە و سنوورەکانی عەقڵی مرۆڤەوە دروست دەکات.

پوختەی ئەم توێژینەوەیە ئامانجی شیکردنەوەی ڕۆڵی زیرەکی دەستکردە وەک دیاردەیەکی فرە ڕەهەند کە تێپەڕ دەبێت لەوەی تەنها گەشەسەندنێکی تەکنیکی بێت ، هاوکات دەبێتە هێزێکی مەعریفی، کۆمەڵایەتی، ئەخلاقی، سیاسی و، ئابووری کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر داهاتووی مرۆڤ و کۆمەڵگەکان هەیە.

وتارەکە پشتی بە میتۆدی شیکاری و ڕەخنەیی بەستووە کە تێیدا چوار تەوەری سەرەکی ژیریی دەستکرد هەڵدەوەشێنێتەوە: ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی، ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری، ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی و ، ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکی، هەروەها کاریگەرییەکانی هەموو تەوەرەکان شیدەکاتەوە لەسەر ئاستی تاک و کۆمەڵگە و دەوڵەت . توێژینەوەکە دەگاتە چەندین ئەنجامی سەرەکی یەکەم، زیرەکی دەستکرد وەک درێژکراوەیەکی عەقڵی مرۆڤ دەردەکەوێت، توانای هەیە سنوورەکانی زانین فراوانتر بکات و تێگەیشتن قووڵتر بکات بە شێوەیەک ڕەنگدانەوەی ڕۆحی ڕۆشنگەرییە، بەڵام مرۆڤ دەخاتە بەردەم

ئاستەنگێکی بەردەوام بۆ پاراستنی سەربەخۆیی بیرکردنەوە.
دووەم، لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و کلتووری، زیرەکی دەستکرد شمشێرێکی دوو دەمەیە: دەتوانێت دەستڕاگەیشتن بە زانین و کارلێکی کلتووری بەهێزتر بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا پێکهاتە دەسەڵاتییەکان و کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دووبارە بەرهەم دەهێنێتەوە ئەگەر بە خراپی بەکاربهێنرێت. سێیەم، لە ڕوانگەی ئەخلاقی و سیاسییەوە، زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێک دەردەکەوێت کە توانای هەیە دادپەروەری و شەفافیەت بەهێزتر بکات یان کۆنترۆڵ و جیاکاری دووبارە بەرهەم بهێنێتەوە، ئەمەش پێویستی بە چوارچێوەی ئەخلاقی و یاسایی ڕوون هەیە کە ئیلهامی لە چەمکەکانی ڕۆشنگەری کانت و هابرماس وەربگرێت. چوارەم، لە ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکیدا زیرەکی دەستکرد هەلی بێ وێنە بۆ گەشە و داهێنان دەڕەخسێنێت، بەڵام ئاستەنگ لەسەر بازاڕی کار، دابەشکردنی سەرچاوەکان و ، ئاسایشی دیجیتاڵی دروست دەکات، ئەمەش پێویستی بە سیاسەتێکی هاوسەنگ هەیە بۆ بەدیهێنانی گەشەپێدانی بەردەوام ە بە پشتبەستن بەم ئەنجامانە.
توێژینەوەکە چەند پێشنیارێکی بنیادنەرانە دەخاتەڕوو بۆ دڵنیابوون لە ئاراستەکردنی زیرەکی دەستکرد بەرەو خزمەتکردنی مرۆڤایەتی ، ئەمانەش بریتین لە بەهێزکردنی ڕۆشنگەریی مەعریفی لەڕێگەی پەروەردەی دیجیتاڵی و توێژینەوەی زانستییەوە دانانی چوارچێوەیەکی ئەخلاقی و سیاسی توند بۆ دڵنیابوون لە دادپەروەری و لێپرسینەوە، ئەوەش پەرەپێدانی ستراتیژییەتی ئابووری و تەکنیکی هاوسەنگ کە بازاڕی کار بپارێزێت و داهێنانی بەردەوام بەهێز بکات. هەروەها توێژینەوەکە جەخت لەسەر گرنگیی کلتووری کۆمەڵایەتی هۆشیار دەکاتەوە کە سەیری زیرەکی دەستکرد دەکات وەک هاوبەشێکی سەرەکی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرتر، زاناتر، و خۆشگوزەرانتر. بە کورتی زیرەکی دەستکرد وەک دەرفەتێکی مێژوویی دەردەکەوێت بۆ فراوانکردنی ئازادی و زانینی مرۆڤ، بەڵام لە هەمان کاتدا تاقیکردنەوەیەکە بۆ داهاتووی بەها مرۆییەکان.
سەرکەوتنی ئەم ئاراستەیە پشت بە بەڕێوەبردنێکی یەکگرتوو و بەرپرسیارانە دەبەستێت، کە مەعریفەو، ئەخلاق و، سیاسەت و ، ئابووری پێکەوە کە دەکاتەوە ، بۆ ئەوەی دڵنیا بێت لەوەی کە سەردەمی ڕۆشنگەری نوێ بەڕاستی بەدی دێت و دواجار زیرەکی دەستکرد دەبێتە ئامرازێک بۆ ئازادی نەک باڵادەستی و هەژموون . پێشەکی: لە سەردەمێکدا کە گۆڕانکارییە تەکنیکی و کۆمەڵایەتییەکان بە خێرایی ڕوو دەدەن زیرەکی دەستکرد نەک تەنها وەک ئامرازێکی داهێنەرانە، بەڵکو وەک دیاردەیەکی گشتگیر دەردەکەوێت کە پێناسەی زانین و

دەسەڵات و داهێنانی مر□قایەتی دووبارە دەکاتەوە.
قسەکردن لەسەر زیرەکی دەستکرد چیتر تەنیا لە مەڕ توانای باشترکردنی بەرهەمهێنان یان ئۆتۆماتیک کردنی پرۆسەکان سنووردار ناکرێت، بەڵکو پرسیارە قووڵەکانی تایبەت بە سروشتی زانین و داد□پ□روەری کۆمەڵایەتی و لێپرسینەوەی ئەخلاقی و، سیاسەتە ئابوورییەکانی داهاتووش دەگرێتەوە. ئەم تێکەڵاویەی نێوان تەکن□□جیا و مر□قایەتی وایکردووە زیرەکی دەستکرد ببێتە بابەتێکی زۆر ئاڵۆز و گرنگ، کە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی فر□□ه□ند هەیە ، شیکاری فەلسەفی، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی، ڕێبازە ئەخلاقی و سیاسییەکان، هەروەها هەڵسەنگاندنی ئابووری و تەکنیکی کۆبکاتەوە. ئەم توێژینەوەیە پشت بە میتۆدێکی شیکاری و ڕەخنەیی دەبەستێت کە ئامانجی شیکردنەوەی چوار ڕەهەندی سەرەکی ژیری دەستکردە: ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی، کە مامەڵە لەگەڵ پەیوەندی نێوان عەقڵی مر□ق و زانستی دەستکرد دەکات.
ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری، کە کاریگەریی زیرەکی دەستکرد لەسەر کارلێکی مر□قایەتی و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان تاوتوێ دەکات. ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی، کە لە داد□پ□روەری و کۆنترۆڵ و بەرپرسیارێتی د□ک□□ت□وە. ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکی کە کاریگەریی زیرەکی دەستکرد لەسەر بەرهەمهێنان و ، داهێنان و ، بازاڕی کار هەڵدەسەنگێنێت.‏گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لە خستنەڕووی ئاستەنگ و دەرفەتە تێکەڵەکانی زیرەکی دەستکرددایە، لە ڕێگەی نزیکبوونەوەیەکی گشتگیرەوە کە پشت بە بەڵگە زانستیی□کان و سەرچاوە ئەکادیمیە متمانەپێکراوەکان دەبەستێت لەگەڵ شیکردنەوەیەکی ڕەخنەیی کە هاوسەنگیی□ک لە نێوان تواناکانی زۆری ئەم تەکن□□جیایە و مەترسیە ئەگەریەکانیدا ڕادەگرێت. هەروەها توێژینەوەکە هەوڵدەدات دیدکی واقعیانە بۆ داهاتوو بخاتە ڕوو ، کە چۆنیەتی ئاراستەکردنی زیرەکی دەستکرد وەک ئامرازێک بۆ ڕۆشنگەری و ئازادیی مر□قایەتی بخاتەڕوو، نەک وەک ئامرازێک بۆ دووبارە بەرهەمهێنانەوەی هەژموون و کۆنترۆڵکردن . لەم چوارچێوەیەدا توێژینەوەکە ئاسۆیەکی مەعریفی گشتگیر بۆ تێگەیشتن لە زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێکی کاریگەر لە بنیاتنانی داهاتوودا دەکاتەوە، جەخت دەکاتەوە کە تێگەیشتن لە چوار ڕەهەندەکەی و پێشبینیکردنی کاریگەریەکانی ڕێگەیە بۆ دڵنیابوون لەوەی مر□ق ل□ ناوەندی زانین و بڕیاردان□دا بمێنێتەوە لەگەڵ بەدیهێنانی هاوسەنگی لە نێوان پێشکەوتنی تەکن□□جی و بەها مرۆییەکاندا.

‏یەکەم- ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی زیرەکی دەستکرد:

چەمکی عەقڵ پێگەیەکی ناوەندی لە مێژووی فەلسەفەدا داگیرکردووە. لە فەلسەفەی یۆنانەوە عەقڵ پەیوەست بووە بە توانای هەستکردن لە گشتییەکان و بنیاتنانی بەڵگە، ئەمەش وایکرد ئەرستۆ مرۆڤ وەک 'ئاژەڵێکی عاقڵ' وەسف بکات. لەسەردەمی مۆدێرندا ڕۆشنگەری هات بە ئەوەی عەقڵ پێگەیەکی ستاندارد بدات لە تێگەیشتن لە جیهان و ڕێکخستنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی. ئیمانوێل کانت (١٧٢٤-١٨٠٤) کەسێکی ئەم پرۆژەیەی لە وتارەکەیدا بە ناوی "ڕۆشنگەری چییە؟" پوختکردەوە کاتێک وتی: "ڕۆشنگەری بریتییە لە دەرچوونی مرۆڤ لەو کورت بینینەی کە لە مافی خۆیدا ئەنجامیداوە.

کورت بینین لێرەدا بریتییە لە بێتوانایی بەکارهێنانی عەقڵ بەبێ ڕێنمایی کەسێکی تر. ئەم تێڕوانینە سەربەخۆیی و ئازادی بە عەقڵ بەخشی و ئاسۆیەکی نوێی لەبەردەم مرۆڤدا کردەوە بە ئەوەی خۆی وەک بوونەوەرێکی بیرکەرەوە وەسف بکات کە توانای بڕیاردانی لەسەر چارەنووسی خۆی هەیە. بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ جیهان بەهۆی زیرەکی دەستکردەوە بەخۆیەوە دەیبینێت، لەم تێڕوانینە کانتییە تێدەپەڕێت چونکە چیتر بابەتەکە تەنیا بریتی نییە لە ئازادکردنی عەقڵی مرۆڤ لە بەربەستە دەرەکییەکان، بەڵکو پەیوەندی بە دووبارە پێناسەکردنی خودی "عەقڵ"ەوە هەیە. زیرەکی دەستکرد تەنیا وەک ئامرازێکی یارمەتیدەر بۆ عەقڵی مرۆڤ زیاد ناکرێت، بەڵکو شێوازێکی نوێی عەقڵانییەت دروست دەکات کە پشت بە توانای فێربوونی خودی ئەلگۆریتمەکان و پرۆسێسکردنی داتاکان لەسەر ئاستێکی بێ کۆتایی و ، دەرهێنانی شێوازە مەعریفییەکان دەبەستێت کە مرۆڤ توانای تێگەیشتنیانی نەبوو. ماکس تیگمارک (١٩٦٧ –) ئەم گۆڕانکارییە کوالیتییە دەردەبڕێت کاتێک دەڵێت ئەمە چووینەتە قۆناغی "ژیان "، واتە قۆناغێک کە تێدا پەرەسەندن تەنها بە بایۆلۆجی یان کلتوور ناوەستێت، بەڵکو بە زیرەکی دەستکرد کە شێوازە نوێیەکانی ژیان و زانین دروست دەکات.

أ – ژیان 1.0 بریتییە لە ژیانی بایۆلۆجی سادە وەک بەکتریا کە تێیدا هەردوو 'ڕەقەکاڵا' (جەستە) و 'نەرمەکاڵا' (هەستوکەوت) تا ڕادەیەک جێگیرن و تەنها لە ڕێگەی پەرەسەندنی بەماوەیی خاوەوە دەگۆڕێن.

ب – ژیان 2.0 ژیانی مرۆڤایەتییە کە تێیدا ڕەقەکاڵای بایۆلۆجی بە شێوەیەکی ڕێژەیی بە جێگیری دەمێنێتەوە، بەڵام مرۆڤ دەتوانێت "نەرمەکاڵاکانی" بگۆڕێت لە ڕێگەی فێربوون و، کلتوورو ، زمانەوە، واتە دەتوانێت خۆی لە ڕووی مەعریفییەوە دووبارە پرۆگرام بکاتەوە.

ج – ژیان 3.0، کە جێگەی مشتومڕترین خاڵە نوێنەرایەتی ئەو

بوونەوەرانە دەکات کە توانای دووبارە دیزاینکردنی هەردوو ڕەقکاڵا و نەرمەکاڵایان پێکەوە هەیە. ئەمەش دەرگا دەکاتەوە بۆ زیرەکی دەستکرد کە توانای پەرەسەندنی خێرای هەیە لە دەرەوەی سنوورە بایۆلۆجیەکان،و داڕشتنی شێوازگەلی نوێی بوون و زانین.. لە ڕاستیدا ئەم گواستنەوەیە کێشەی فەلسەفی گەورە دروست دەکات. یەکەم ئەوەیە کە زیرەکی دەستکرد هەڕەشە لە جیاکردنەوەی نەریتی نێوان “ئامراز” و “عەقڵ” دەکات. بۆ نموونە ئەگەر چاپەمەنی ئامرازێک بوو بێت بۆ بڵاوکردنەوەی بیرۆکەکان، ئەوا سروشتی بنەڕەتی عەقڵی مرۆڤی نەگۆڕی. بەڵام زیرەکی دەستکرد پێدەچێت لە گۆڕ عەقڵی مرۆڤدا بەشداری لە کارە سەرەکییەکەیدا بکات کە بریتییە لە بەرهەمهێنانی واتاو زانیاری. بەو شێوەیە لوسیانۆ فلۆریدی فەیلەسوفی ئیتاڵی (١٩٦٤-)، ئەم گۆڕانکارییە بە هەنگاو نان بۆ سەردەمی “بریکاری زانیاری” وەسف دەکات کە تێیدا زیرەکی دەستکرد تەنها بەرنامە یان ئامرازێک نییە، بەڵکو دەبێتە ئەکتەرێکی مەعریفی نوێ لە ژینگەی مرۆڤدا کە توانای بڕیاردان و بەشداریکردنی هەیە لە دیاریکردنی ئەوەی کە بە حەقیقەت یان زانیاری دادەنرێت.

ئەم گۆڕانکارییە مشتومڕێ فەلسەفییە کۆنەکان دەربارەی سنوورەکانی مرۆڤ زیندوو دەکاتەوە: ئەگەر دیکارت “من بیر دەکەمەوە”ی وەک بنەمایەکی یەقینی مەعریفی دانا، ئایا ئەمڕۆ دەتوانین بانگەشە بکەین کە “خوارزمییەکان (ئەلگوریتمەکان) بیر دەکەنەوە؟ . ئەم خاڵە تایبەتە مشتومڕێکی فراوانی لە دەکەوێتەوە بە تایبەتی لە کارەکانی نیک بۆسترۆم فەیلەسوفی سویدی (١٩٧٣-)، لە کتێبەکەیدا دەربارەی “زیرەکی سەرووی مرۆیی – ڕێچکەکان و مەترسییەکان و ستراتیژییەکان” لە ساڵی ٢٠١٤دا ناوبراو هۆشداری دەدات کە زیرەکی دەستکرد تواناکانی مرۆڤ تێدەپەڕێنێت ، لەوانەیە عەقڵێکی نوێ بەرهەم بهێنێت کە سەربەخۆ بێت لە مرۆڤ و ڕەنگە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیدا ناکۆک بێت.

ئەم ئەگەرە ئەمە دەخاتە بەردەم پارادۆکسێکی مەعریفی لە کاتێکدا کانت پێی وابوو کە ڕۆشنگەری واتای ڕزگاربوونی عەقڵی مرۆڤ لە ژێردەستی دەرەکی، زیرەکی دەستکرد لەوانەیە خودی عەقڵی مرۆڤ بخاتە ژێر دەسەڵاتی عەقڵێکی تر کە بەهێزتر و خێراترەوە . بەڵام هەموو فەیلەسوفەکان ئەم بۆچوون و نیگەرانییە پەیڕەو ناکەن. هەندێکیان پێیان وایە کە زیرەکی دەستکرد هەڕەشە نییە بۆ سەر عەقڵی مرۆڤ، بەڵکو درێژکراوەیەکە بۆ عەقڵی مرۆڤ.

شۆشانا زوبۆف ژنە فەیلەسوف و دەروونناسی کۆمەڵایەتی (١٩٥١-)، سەرەڕای هۆشدارییەکانی دەربارەی “سەرمایەداریی چاودێری”، دانی بەوەدا ناوە کە ژیریی دەستکرد شێوازگەلی نوێی زانین و

پەیوەندیکردن فەراهەم دەکات. ئەمەش دەمانباتەوە بۆ لێکچواندنێکی مێژوویی گرنگ هەروەک چۆن چاپ لە سەدەی پازدەهەمدا بە سەرەتای سەردەمێکی نوێی ڕۆشنگەری دادەنرا، زیرەکی دەستکردیش لەوانەیە چاپی سەردەمی دیجیتاڵی ئەمڕۆ بێت، چونکە تواناکانمان بۆ بەرهەمهێنان و تێگەیشتن لە زانین دوو هێندە دەکات. بەڵام جیاوازییەکە ئەوەیە کە چاپەمەنی ئامرازێک بوو بۆ بڵاوکردنەوەی ئەوەی کە عەقڵی مرۆڤ بەرهەمی دەهێنا، لە کاتێکدا زیرەکی دەستکرد خۆی ناوەڕۆکی مەعریفی نوێ بەرهەم دەهێنێت. ئەمە پرسیارێکی بووناسیمان (ئۆنتۆلۆژیمان) بۆ دەوروژێنێت: ئایا زیرەکی دەستکرد بەڕاستی “بیر دەکاتەوە” یان لاسایی بیرکردنەوە دەکاتەوە؟ فەیلەسوفە شیکارییەکان وەک جۆن سیرل، فەیلەسوفی زمان (١٩٣٢-) مشتومڕییەتی و دەڵێت کۆمپیوتەر خاوەنی مەبەست و هۆشیاری نییە، بەڵکو تەنها هێماکان بەپێی ڕێساکان پڕۆسێس دەکات. بەڵام داکۆکیکارانی زیرەکی دەستکرد ئاماژە بەوە دەکەن کە توانای فێربوونی خودکار و خۆگونجاندن لەگەڵ داتاکان ئەمە دەخاتە بەردەم شێوازێکی نوێی عەقڵانییەتی پراکتیکی، تەنانەت ئەگەر بێ خودهۆشیاریش بێت. لێرەدا جیاوازی نێوان “عەقڵ وەک هۆشیاری” و “عەقڵ وەک توانای چارەسەرکردن” دەردەکەوێت، کە ئەمەش جیاوازییەک بوو لە سەردەمی ڕۆشنگەری کلاسیکیدا بوونی نەبوو.

لە گۆشەیەکی ترەوە زیرەکی دەستکرد چەمکی ڕاستی دووبارە دادەڕێژێتەوە. لە سەردەمی ڕۆشنگەریدا ڕاستی پەیوەست بوو بە میتۆدی زانستییەوە کە لەسەر بەڵگە و ئەزموون دامەزرا بوو. بەڵام ئەمڕۆ ڕاستی لە ڕێگەی ئەلگۆریتمەکانەوە دووبارە بنیات دەنرێتەوە کە توانای دۆزینەوەی شێوە و نەخشەکانیان هەیە لە داتا گەورەکاندا ، ئەمەش ئاسۆیەکی مەعریفی نوێ دەکاتەوە بەڵام لە هەمان کاتدا نیگەرانییەکان سەبارەت بە “هەژموونی ئەلگۆریتم” لەسەر پرۆسەی داڕشتنی خودی ڕاستی دروست دەکات. ئەگەر عەقڵی مرۆڤ هەڵە بکات و دوچاری تەفرەدان بێت، ئەوا ئەلگۆریتمەکە لەوانەیە جۆرێک لە حەتمییەت بەسەر زانیندا بسەپێنێت و بیگۆڕێت لە بواری گفتوگۆی ئازادەوە بۆ بواری پابەندبوونی ئۆتۆماتیکی. بۆیە دەتوانرێت بوترێت کە ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفی زیرەکی دەستکرد لە نێوان دوو دیدگای ناکۆکدا دەجووڵێتەوە: دیدگایەک کە بە درێژکراوەی پڕۆژەی ڕۆشنگەری دایدەنێت لە ڕێگەی فراوانکردنی عەقڵی مرۆڤ و ئازادکردنی لە سنوورداربوونی بایۆلۆجی. دیدگایەکی تر کە بە مەترسییەک بۆ سەر خودی ڕۆشنگەری دایدەنێت، چونکە لەوانەیە سەربەخۆیی عەقڵی مرۆڤ بگۆڕێت بە ژێردەستی و سەرپەرشتی عەقڵێکی دەستکرد .

لەناو ئەم گرژییەدا ناوازەیی ساتەوەختی ئێستا حەشاردراوە؛ ئەمە دووبارەکردنەوەی پێشنگەری ئەوروپی نییە بەڵکو ساتێکی نوێیە کە پێویستی بە دووبارە بیرکردنەوە هەیە لە واتای عەقڵ و زانین لەسەردەمێکدا کە سنوورەکانی نێوان مرۆڤ و ئامێر تێکچڕاو بوون.

دووەم — ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری زیرەکی دەستکرد . دیاردەی زیرەکی دەستکرد چیتر تەنها تەکنەلۆژیایەک نییە کە لە تاقیگەکان یان پیشەسازییەکاندا قەتیس کرابێت، بەڵکو بووەتە هێزێکی کاریگەر لەسەر پێکهاتەی خودی کۆمەڵگە مرۆییەکان. ئەوەی ئەمڕۆ ڕوودەدات تەنها ئۆتۆماتیک کردنی پرۆسەی نەریتییەکان نییە، بەڵکو داڕشتنەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کلتوورییەکانە بە شێوازێک کە ڕێگەی تاکەکان و دامەزراوەکان و کۆمەڵگە بە گشتی دەخاتەوە ژێر پرسیار و پێداچوونەوە .

توانای پرۆسیسکردنی داتا زۆرەکان، پێشبینیکردنی ڕەفتاری مرۆڤ و ، تایبەتمەندکردنی ناوەڕۆکی کلتووری و ڕاگەیاندن پرسیاری سەرەکی دەوروژێنێت دەربارەی ئەوەی کێ خاوەنی زانیارییە و کێ ئاراستەی دەکات و چۆن دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی بەرهەم دەبرێت. لەم چوارچێوەیەدا زوبەیف جەخت دەکاتەوە کە زیرەکی دەستکرد کاتێک لە چوارچێوەی "سەرمایەداریی چاودێری"دا بەکاردەهێنرێت، تەنها کار بە ئاسانکاری خزمەتگوزارییەکان یان باشترکردنی کارایی ناکات، بەڵکو میکانیزمگەلی نوێ بۆ باڵادەستی و کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دروست دەکات لە ڕێگەی چاودێریکردنی ڕەفتارەکان و پێشبینیکردنیان و گۆڕینیان بە شێوازێک کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی لایەنە زاڵەکان بکات. بە واتایەکی تر زیرەکی دەستکرد لە ڕووی کلتووری یان کۆمەڵایەتییەوە بێلایەن نییە، بەڵکو هەمیشە هەڵگری گریمانە ئەخلاقی و سیاسییەکانەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بە شێوازێکی نوێ بەرهەم دەهێنێتەوە. لەلایەکی ترەوە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت کارلێکی کۆمەڵایەتی و کلتووری بە شێوازی بێوێنە بەهێزتر بکات. ئێستا گەیشتن بە سەرچاوە زانستییە جۆراوجۆرەکان بە خێراییەکی بێوێنە مومکین بووە، و کارلێککردن لەگەڵ ناوەڕۆکی کلتووری جۆراوجۆر دەرفەتی فراوانتر دەدات بە تاکەکان و کۆمەڵگەکان بە تێگەیشتن لە جیهان و ئاڵوگۆڕکردنی بیرۆکەکان.

تیگمارک ڕوونیدەکاتەوە کە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت چەند هێندەی توانای عەقڵی مرۆڤ بێت لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و کلتووری ئەگەر ئاراستە بکرێت بە بەهێزکردنی هاوکاری و زانینی هاوبەش، نەک تەنها سەرنج خستنە سەر کۆنترۆڵی ئابووری یان سیاسی. ئەم جیاوازییە لە ئەنجامە کۆمەڵایەتی و کلتوورییەکاندا، ڕەنگدانەوەی مشتومڕێکی بنەڕەتی هەیە، چونکە زیرەکی دەستکرد ئامرازێک نییە کە ئەنجامە

دیاریکراوەکانی هەبێت، بەڵکو پلاتفۆرمەکی ئەگەریە بۆ گۆڕینی پێکهاتە کۆمەڵایەتی و کلتووریەکان بەپێی ئەو هەڵبژاردن و سیاسەتانەی کە دەگیرێنەبەر. بۆ نموونە لە بواری پەروەردەدا زیرەکی دەستکرد بووەتە خاوەنی توانای پێشکەشکردنی شێوازەکانی فێربوونی تاکەکەسی کە پشت بە تواناکانی هەر فێرخوازێک دەبەستێت، ئەمەش ئاسۆیەکی نوێ بۆ دابەشکردنەوەی هەلی خوێندن دەکاتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا مەترسیەکانی جیاوازی کۆمەڵایەتی دروست دەکات ئەگەر دادپەروەری لە بەردەستبوونی ئەم ئامرازانەدا نەبێت.
سەرەڕای ئەمانە نیک بۆسترۆم ئاماژە بەوە دەکات کە زیرەکی دەستکرد لەوانەیە جۆرێکی نوێی جیاوازی دروست بکات لە نێوان کۆمەڵگە پێشکەوتووە تەکنەلۆژیەکان و ئەوانەی کە دواکەوتوون لە بواری پیشەسازیدا، ئەمەش نایەکسانی کۆمەڵایەتی و کلتووری قووڵتر دەکاتەوە و شێوازگەلێکی نوێی باڵادەستی ئابووری و سیاسی بەرهەم دەهێنێتەوە. ئەم مەترسیانە هۆشداریەکانی فەیلەسوفانی کۆمەڵناسی دەربارەی تەکنەلۆژیا زیندوو دەکەنەوە، چونکە پێشکەوتنی تەکنیکی بە تەنها گەرەنتی پێشکەوتنی مرۆڤ ناکات، بەڵکو پشت بەوە دەبەستێت کە چۆن ئەم ئامرازانە لە چوارچێوەی کۆمەڵایەتی دادپەروەرانە و یەکساندا بەکاردەهێنرێن .
لە ڕەهەندی کلتووریشدا زیرەکی دەستکرد پێناسەی بەرهەمهێنانی کلتووری خۆی دووبارە دەکاتەوە. ئەلگۆریتمەکان توانای دروستکردنی دەق و وێنە و مۆسیقایان هەیە، ئەمەش مرۆڤ دەخاتە بەردەم پرسیارێک دەربارەی واتای داهێنان و کلتوور. ئایا ناوەڕۆکی دروستکراوی ئامێر بەشێکە لە کولتووری مرۆڤایەتی یان بەرهەمێکی لاوەکیە کە تەنها پشت بە چوارچێوەی کولتووری مرۆڤ دەبەستێت؟ ئەم ئاڵنگاریە مشتومڕێکی فەلسەفی کولتووریی نوێ دەوروژێنێت و ڕەنگدانەوەی ئەوەیە کە چۆن زیرەکی دەستکرد چیتر تەنها ئامرازێک نییە بۆ ئاسانکاری بەرهەمهێنان، بەڵکو بووەتە هاوبەشێک لە داڕشتنی خودی کولتووردا، لەگەڵ ئەو دەرئەنجامە کۆمەڵایەتیانەی کە لەسەر بەها و پراکتیکە کولتووریەکان دروست دەبن. لێرەوە ڕوون دەبێتەوە کە ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتووری زیرەکی دەستکرد کۆکەرەوەی نێوان تواناکانی ڕۆشنگەری نوێیە واتە فراوانکردنی زانین و تواناکانی مرۆڤ و مەترسیەکانی باڵادەستیی نوێ ، جا لەسەر ئاستی دەسەڵات بێت یان بەها کلتووریەکان. ئەمەش وای لێدەکات ئەم ڕەهەندە زۆر گرنگ بێت لە تێگەیشتن لە زیرەکی دەستکرد وەک دیاردەیەک کە لە سنووری تەکنەلۆژیا تێدەپەڕێت بۆ ئەوەی ببێتە ئەزموونێکی کۆمەڵایەتی و کلتووری کە جیهانی دەوروبەرمان دووبارە دادەڕێژێتەوە.
سێیەم – ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی زیرەکی دەستکرد یەکێکە لەو

تەوەرانەی کە زۆرترین مشتومڕەی لەسەرە لە گفتوگۆ هاوچەرخەکاندا دەربارەی تەکنەلۆژیا و گۆڕانکاریە کۆمەڵایەتیەکان. توانای ئەلگۆریتمیەکان بۆ کۆکردنەوەی داتا گەورەکان و شیکارکردنی ڕەفتارەکانی تاک و ، پێشبینیکردنی بڕیارەکان وا دەکات زیرەکی دەستکرد ببێتە ئامرازێک کە خاوەنی هێزێکی زۆرە و کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ژیانی تاکەکان و کۆمەڵگەکان دەبێت . لەم چوارچێوەیەدا پرسەکانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی سەرهەڵدەدەن چونکە ئەلگۆریتمەکان دەتوانن جیاکاری کۆمەڵایەتی یان ڕەگەزی دووبارە بەرهەم بهێننەوە، یان کەلێنە ئابووری و سیاسییە بەردەستەکان قووڵتر بکەنەوە. ئەو داتا مێژوویانەی کە دەخرێتە ناو مۆدێلەکانی زیرەکی دەستکردەوە، بەلایەن نین، بەڵکو لایەنگریەکیان تێدایە کە ڕەنگە ببێتە هۆی ئەنجامی نادادپەروەرانە، ئەمەش هەڕەشەیەکی ئەخلاقی بنەڕەتی پێکدێنێت . لە هەمان کاتدا ئەم ڕەهەندە سیاسییە پرسیار دەربارەی کۆنترۆڵکردن دەوروژێنیت:

کێ توانای دیزاینکردنی ئەلگۆریتمەکانی هەیە و کێ بڕیار لە سەر ئەولەویەتەکانیان دەدات؟

بەسترەم ئاماژە بەوە دەکات کە زیرەکی سەروو مرۆیی لەوانەیە ببێتە ئامرازێک بۆ بالادەستی ئەگەر چوارچێوەی ڕێکخستنی توند نەسەپێنرێت، چونکە ئەو قەوارانەی کە توانای پەرەپێدانی ئەم زیرەکیانە هەیە دەتوانن کاریگەریەکی بێوێنە لەسەر ئابووری و سیاسەتی جیهانی پێکبهێنن. لێرەدا زیرەکی دەستکرد دەبێتە زیاتر لە تەنها ئامرازێکی تەکنەلۆژی، هاوکات دەبێتە هێزێکی سیاسی پۆتانسێڵ کە توانای داڕشتنەوەی پێکهاتە نەریتیەکانی دەسەڵاتی هەیە. بەڵام زیرەکی دەستکرد توانای ئازادبوون و زانینیشی هەیە ئەگەر بە هۆشیاری و ئەخلاقی بەکاربهێنرێت. هەروەها دەتوانێت کۆمەڵگەکان بە هێز بکات بە دەستڕاگەیشتن بە زانیاری دروست و شیکردنەوەی داتاکان بە شێوازێک کە دادپەروەری و یەکسانی بەهێزتر بکات، وەک لە بوارەکانی پەروەردە و تەندروستی و بەڕێوەبردن و کارگێڕی گشتیدا دەبینرێت .

لەم چوارچێوەیەدا ماکس تیگمارک ئاماژە بەوە دەکات کە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت تواناکانی عەقڵی مرۆڤ بۆ کارلێکی کۆمەڵایەتی و مەعریفی چەندبارە بکاتەوە بە مەرجێک سیاسەتێکی ڕوون دابنرێت کە پێشینەی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی دیاری بکات. لە ڕوانگەیەکی فەلسەفی ڕەخنەگرانەوە، دەکرێت ئەم ئاڵنگاریانە بەراورد بکرێن بەوەی کانت دەربارەی ڕۆشنگەری خستبوویەڕوو، کانت ڕۆشنگەری بە ئازادکردنی مرۆڤ لە ژێردەستی دەرەکی و توانای بەکارهێنانی عەقڵی خۆی بە شێوەیەکی سەربەخۆ دادەنا. بەڵام زیرەکی دەستکرد پرسیارێکە بە

شێوازێکی نوێ دەخاتەوە ڕوو: ئایا مرۆڤ توانای سەربەخۆیی بیرکردنەوەی هەیە ئەگەر بڕیار و زانین بەشێکی بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی سیستەمی ژیرە ناهۆشیارەکانەوە ؟ لێرەدا دیدگای کانت لەگەڵ ڕەخنەکانی هابرماس فەیلەسوفی ڕەخنەگر (١٩٢٩-) دەپچڕێت ، کە پێی وابوو ڕۆشنگەری ڕاستەقینە تەنها لە چوارچێوەیەکی گشتی کارلێککاردا بەدیدێت کە تێیدا گفتوگۆی ئازاد و لێپرسینەوەی بەکۆمەڵی تێیدا ئەنجام دەدرێت، نەک لە گۆشەگیری تاک یان لە چوارچێوەی هێزێکی تاکلایەنەدا. لەم ڕوانگەیەوە دەکرێت بوترێت کە زیرەکی دەستکرد تاقیکردنەوەیەکە بۆ خودی چەمکی ڕۆشنگەری: یان تواناکانی مرۆڤ بۆ بیرکردنەوەی ئازاد و ڕزگاربوون بەهێز دەکات، یان دەبێتە میکانیزمێکی نوێ بۆ زاڵبوون و کۆنترۆڵکردن ئەگەر کۆنترۆڵی ئەخلاقی و سیاسی نەبێت. بەو شێوەیە ڕەهەندی ئەخلاقی و سیاسی وەک گۆڕەپانێکی مشتومڕاوی دەردەکەوێت، کە کۆکەرەوەی نێوان ئەو دەرفەتانەیە کە زیرەکیی دەستکرد پێشکەشی دەکات بۆ بەهێزکردنی دادپەروەری و ئازادی و مەترسییەکانی پەیوەست بە کۆنترۆڵکردن و جیاکاری و دووبارە بەرهەمهێنانەوەی پێکهاتە دەسەڵاتدارییەکان. ئەمەش وادەکات بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و فەلسەفی پێویست بێت بۆ ئاراستەکردنی ئەم گۆڕانکارییە تەکنیکییە بە شێوازێک کە لەگەڵ بەها مرۆییە بنەڕەتییەکاندا بگونجێت و بە ڕۆحی ڕۆشنگەرییەوە ڕووناک بکرێتەوە، بەڵام ئاگاداری ئەو ئاڵنگارییە نوێیانە بێت کە سەدەی هەژدەهەم نەیبینیون..

چوارەم – ڕەهەندی ئابووری و تەکنەلۆژی زیرەکی دەستکرد . ژیریی دەستکرد چیتر تەنها ئامرازێکی تەکنیکی نییە، بەڵکو بووەتە ڕەگەزێکی سەرەکی لە داڕشتنەوەی ئابووری جیهانی و پێکهاتە تەکنیکییەکانی کە لەسەری دامەزراوە. تواناکانی بۆ شیکردنەوەی داتا گەورەکان و پێشبینیکردنی خواست، باشترکردنی بەرهەمهێنان و، ئۆتۆماتیککردنی پڕۆسە ئاڵۆزەکان، بووەتە هۆی گۆڕانکاری قووڵ لە بازاڕی کار، لە مۆدێلەکانی بازرگانی و، لە پرۆسەی بڕیاردانی دامەزراوەیی و کومپانیاکان . زیرەکی دەستکرد سەرچاوەی مرۆیی و مادییەکان دووبارە دابەش دەکاتەوەو چەمکی کارایی و بەرهەمهێنان دەگۆڕێت، چونکە سەرکەوتنی ئابووری چیتر تەنها پەیوەست نییە بە سەرچاوە نەریتییەکانەوە، بەڵکو پەیوەستە بە توانای خاوەندارێتی و بەکارهێنانی سیستەمی زیرەکی کاراوە.

لەلایەنی بازاڕی کارەوە کاریگەرییەکان دوو لایەنن؛ لە لایەکەوە زیرەکی دەستکرد دەتوانێت بەرهەمهێنان زیاد بکات و دەرفەتی کاری نوێ لە بوارەکانی توێژینەوە، دیزاین و، چاککردنەوەی تەکنیکیدا دروست بکات؛ لە لایەکی ترەوە دەبێتە هۆی خۆکارکردن یان

ئۆتۆماتیککردنی کارە ڕۆتینیەکان و فشار لەسەر ئەو کارامەیانە زیاد دەکات کە پێویستن، ئەمەش ڕەنگە ببێتە هۆی دروستبوونی کەلێنی ئابووری لە نێوان وڵاتانی پێشکەوتوو و تازە پێگەیشتووەکان و لە نێوان ئەو کەسانەی کە شارەزایی بەرزیان هەیە و ئەوانەی کە شارەزایی لاوازیان هەیە. ئەم گۆڕانکارییە بڕیار بەدەستانی ئابووری ناچار دەکات بیر لە ستراتیژییەتێک بکەنەوە بۆ دووبارە پەروەردە کردنەوەی هێزی کار و پەرەپێدانی سیستەمەکانی پەروەردە کە لەگەڵ سەردەمی زیرەکی دەستکردا بگونجێن. لەسەر ئاستی تەکنیکیش زیرەکی دەستکرد بە شێوەیەکی بێوێنە بەشداری دەکات لە خێراکردنی داهێنانی تەکنەلۆژی.

ئەلگۆریتمەکان کە توانای فێربوونی خودکار و باشترکردنی کارایی خۆیان هەیە بە تێپەڕبوونی کات گەشەپێدانی نەرمەکاڵا و بەرهەمەکان خێراتر و وردتر دەکەن. ئەمەش ژینگەیەکی ئابووری دروست دەکات کە زیاتر پشت بە توانای کێبڕکێ لە تەکنەلۆژیا زیرەکاندا دەبەستێت و ، خاوەندارێتی فیکری و توانای پەرەپێدانی ئەلگۆریتمەکان دەکاتە هۆکاری سەرەکی بۆ باڵادەستی ئابووری. بەڵام ئەم هێزە تەکنیکییە بێ مەترسی نییە. ژێرخانی دیجیتاڵی و پشت بەستنی ئابوورییەکان بە سیستەمە زیرەکەکان، وایان لێدەکات زیاتر بەرەوڕووی هێرشی ئەلیکترۆنی و شکستی تەکنیکی ببنەوە ، ئەمەش پرسیار دەربارەی ئاسایشی ئابووری و تەکنیکی دروست دەکات و ، پێویستی بە پەرەپێدانی ستانداردی توند هەیە بۆ بەڕێوەبردنی مەترسییەکان و پاراستنی داتاو زانیارییە هەستیارەکان . سەرەڕای ئەمانەش توێژەران ئاماژە بەوە دەکەن کە زیرەکی دەستکرد خەریکە خودی چەمکی بەهای ئابووری خۆی دەگۆڕێت. داتا بووەتە سەرچاوەیەکی بنەڕەتی و ، مافی گەیشتن بەو داتایە کێبڕکێی ئابووری کۆنترۆڵ دەکات لە کاتێکدا ئەلگۆریتمەکان چۆنییەتی لێکدانەوە و بەکارهێنانی ئەم داتایە کۆنترۆڵ دەکەن. ئەمەش شێوازی نوێی کۆنترۆڵی ئابووری لە نێوان کۆمپانیا گەورەکان و ئەو وڵاتانەی کە توانای وەبەرهێنانیان لە تەکنەلۆژیای پێشکەوتوودا هەیە بەرهەم دەهێنێتەوەو ، ئاڵنگاری دادپەروەری ئابووری لەسەر ئاستی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی دروست دەکات. لە ڕێگەی ئەم شیکارییەوە ڕوون دەبێتەوە کە ڕەهەندی ئابووری و تەکنیکی زیرەکی دەستکرد بە تێکەڵبوون لە نێوان دەرفەتەکان و مەترسییەکاندا تایبەتمەندن ، دەرفەتی بێوێنە بۆ گەشە و داهێنان دەڕەخسێنێت، بەڵام لە هەمان کاتدا فشار لەسەر بازاڕی کار دروست دەکات و ، دەسەڵاتی ئابووری بە شێوازێک دادەڕێژێتەوە کە پێویستی بە سیاسەتی ژیرانە هەیە بۆ دڵنیابوون لە هاوسەنگی نێوان پێشکەوتنی ئابووری و سەقامگیری کۆمەڵایەتی. تێگەیشتن لەم ڕەهەندە

بنمایکی سرکی ب هر گفتوگیکی گشتگیر دربارى داهاتووى زیرکی دستکرد و ى ل بنیاتنانی کمگیکی دادپرور و بردوام.
- کتایی شیکاری (زیرکی دستکرد ل نوان شنگرى و گانکاریکانی داهاتوودا): لکینو ل چوار تورى زیرکی دستکرد ئوى درخست ک ئم دیاردی تنها شىشکی تکنیکی نیی، بکو نونرایتی سردمکی نوى شنگرى معریفی و کمایتی و ئابووری و سیاسی دکات.
ل هندی فلسفی و معریفیو، زیرکی دستکرد وک درژکراویکی عقى مرق درد کوت توانای پناسکردنوى سنوورکانی زانین و توانای فربوونی هی، هروک ماکس تیگمارک ل گى توانینی ژیان 3.0 ئوونی کردو ئم بازدان معریفی حی شنگرى ئوروپی دهنتو یاد، بام پرسیارکی بنتیمان دخات برد م: ئایا عقى مرق سربخ دمنتو، یان عقى دستکرد دبت هاوبش یان باتر ل برهمهنانی زانیندا؟ .
لسر ئاستی کمایتی و کلتووری زیرکی دستکرد خریک پیوندیکانی نوان تاککان و دامزراوکان دووبار دادژتو، هروها تواناکانی گیشتن ب زانین و پراکتیک کلتووریکان فراوانتر دکات، بام ل همان کاتدا پکهات دستاتداریکان دووبار برهم دهنتو ئگر خراپ بکاربهنرت. ئم هاوسنگی ل نوان شنگرى و کنترکردندا نونرایتی ناوکی ئانگاری کمایتیکى زیرکی دستکرد دکات، ک تیدا کاریگرى استقین ل چنیتی ئاراستکردنی تکنلژیادا ب بهزکردنی دادپرورى و زانیارى هملاین .
للایکی ترو دهندی ئخلاقی و سیاسی سرنج دخات سر مترسیکان و درفتکان ک زیرکی دستکرد ل بوارى دسات و برپرسیارتیدا دروستی دکات. ئلگریتمکان کاتک بب چوارچوى ئخلاقی و سیاسی وون دیزاین دکرن، دتوانن ببن ئامرازک ب کنترکردن و دووبار برهمهنانوى کلن کمایتی و سیاسی بردستکان، ل برامبردا دتوانرت زیرکی دستکرد بکاربهنرت ب بهزکردنی دادپرورى و شفافیت و لپرسینو ل پسى دامزراویی و کمایتیدا.
ئمش نگدانوى ناوکی چمکی شنگری لای کانت و هابرماس ، لگ پیوستی نوکردنوى ب ووبووبوونوى ئانگاری هاوچرخکان. للایکی ترو دبینین ک هندی ئابووری و تکنیکی توانای زیرکی دستکرد نگدادتو لسر دابشکردنوى

هێزی ئابووری، بەهێزکردنی داهێنان و ، بەرزکردنەوەی ئاستی بەرهەمهێنان، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەنگاریگەلێک دەخاتە ڕوو کە پەیوەندیان بە بازاڕی کار، دابەشکردنی سەرچاوەکان و ، ئاسایشی تەکنیکییەوە هەیە. لێرەدا زیرەکی دەستکرد وەک فاکتەرێکی سەرەکی دەردەکەوێت لە داڕشتنەوەی سیستەمە ئابوورییەکاندا، بە شێوەیەک کە سەرکەوتنی ئابووری تەنها پشت بە سەرچاوە نەریتییەکان نابەستێت، بەڵکو بە توانای بەڕێوەبردنی داتا و ئەلگۆریتمەکان بە شێوەیەکی کاریگەر . لە دەرەنجامی ئەم شیکارییە گشتگیرەدا دەتوانرێت ئەمە هەڵهێنجێنین کە زیرەکی دەستکرد نوێنەرایەتی دەرفەتێک دەکات بۆ ڕۆشنگەری نوێ، ئەگەر بە هۆشیاری و بەرپرسیارێتییەوە بەکاربهێنرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا نوێنەرایەتی تاقیکردنەوەیەکیش دەکات بۆ مرۆڤایەتی: ئایا دەتوانین سەربەخۆیی عەقڵ، دادپەروەری کۆمەڵایەتی، بەها ئەخلاقییەکان و، هاوسەنگی ئابووری بپارێزین لە بەرامبەر هێزێکی تەکنیکی باڵادا؟.داهاتوو پێشوەخت دیارینەکراوە، بەڵکو پشت بەوە دەبەستێت کە تا چەندە توانامان هەیە سیاسەتێکی یەکگرتوو و چوارچێوەیەکی ئەخلاقی و ڕێکخراوەیی دابڕێژین، کە زیرەکی دەستکرد بکاتە ئامرازێک بۆ ئازادی مرۆڤایەتی و پێشکەوتنی هەمەلایەنە نەک ئامرازێک بۆ باڵادەستی و کۆنترۆڵکردن.

‏- پێشنیارەکان (تێڕوانینی داهاتوو):

بە لەبەرچاوگرتنی شیکاری یەکگرتووی چوار تەوەرەکە، پێدەچێت ڕوون بێت کە زیرەکی دەستکرد بەردەوام دەبێت لە ڕۆڵ گێڕانی سەرەکی لە داڕشتنی داهاتووی مرۆڤایەتیدا لەسەر ئاستی مەعریفی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری . لە ڕوانگەی داهاتووشەوە دەتوانرێت سێ ڕەهەندی سەرەکی بۆ گەشەپێدانی بەردەوامی زیرەکی دەستکرد وێنا بکرێت، کە ئەمانەن: —

‏١- برەودان بە ڕۆشنگەریی مەعریفی لە ڕێگەی ئاڕاستەکردنی زیرەکی دەستکردەوە بۆ قووڵکردنەوەی توانای مرۆڤ لە تێگەیشتن و بڕیاردانی سەربەخۆدا، ئەمەش لە ڕێگەی ئاوێتەکردنی تەکنیکەکانی فێربوونی خودی و کارلێکی مەعریفییەوە، بە جۆرێک کە توانای شیکردنەوەی زانیارییەکان و بڕیاردانی ڕۆشنبینانە بەهێز بکات. ئەمەش پەرەپێدانی ئامرازە فێرکارییە دیجیتاڵییە پێشکەوتووەکان و ناوەندەکانی توێژینەوە دەگرێتەوە کە پشت بە زیرەکیی دەستکرد دەبەستن، بۆ ئاسانکردنی دەستگەیشتن بە مەعریفەی زانستی و ڕۆشنبیری بە شێوەیەکی بەرفراوانتر.

‏٢- بەدیهێنانی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسی، کە

تێیدا پێویستە چوارچێوەی ئەخلاقی و یاسایی توند دابنرێت بۆ ڕێکخستنی دیزاین و بەکارهێنانی زیرەکی دەستکرد، ئەمەش لە پێناو مسۆگەرکردنی شەفافییەت، کەمکردنەوەی جیاکاری و پاراستنی مافە تاکەکەسی و گشتییەکان. هەروەها سیاسەتە ڕێکخراوییەکان دەتوانن بەشداریی هاووڵاتیان لە بڕیاردانی تایبەت بە ئەلگۆریتمەکان بەهێز بکەن، ئەمەش لە ڕێگەی ئەنجومەنی چاودێریی سەربەخۆ و میکانیزمی ڕوونی لێپرسینەوە.

۳- بەدیهێنانی گەشەپێدانی ئابووری بەردەوام و هاوسەنگی تەکنیکی؛ بۆیە پێویستە وەبەرهێنان لە زیرەکی دەستکردا بکرێت بۆ برەودان بە داهێنان وباشترکردنی بەرهەمهێنان و دابەشکردنەوەی سەرچاوە ئابوورییەکان بە شێوەیەکی دادپەروەرانە، لەگەڵ دانانی بەرنامە بۆ شیاندنەوەی هێزی کار و پەرەپێدانی لێهاتوویە دیجیتاڵییەکان، بۆ دڵنیابون لەوەی کەلێنی نێوان تاکەکان و وڵاتان خراپتر نەبێت . “هەروەها پێویستە جەخت لەسەر ئاسایشی دیجیتاڵی و پاراستنی ژێرخانی هەستیار لە هێڕشە تەکنیکییەکان بکرێتەوە، بە مسۆگەرکردنی بەردەوامی گەشەی ئابووری بەبێ زیانگەیاندن بە سەقامگیری کۆمەڵایەتی. جێبەجێکردنی ئەم دیدگا ئایندەییە پێویستی بە ڕێبازێکی فرە ڕەهەند هەیە کە پەروەردە و ڕاهێنان و چوارچێوە یاسایی و ئەخلاقییەکان و وەبەرهێنانی ئابووریی بەردەوام کۆبکاتەوە. ‏□ پێویستە کلتوورێکی کۆمەڵایەتی هەشیار سەبارەت بە گرنگی زیرەکی دەستکرد بونی هەبێت، کە تێیدا نەک تەنها وەک ئامرازێکی تەکنیکی، بەڵکو وەک هاوبەشێکی سەرەکی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەرتر و داهێنەرتر و گەشەسەندووتر سەیر بکرێت. لە کۆتایدا دەکرێت بگوترێت زیرەکیی دەستکرد هەڵگری بەڵێنێکی یەکجار گرنگە؛ یا ئەوەتا دەبێتە ئامرازێک بۆ فراوانکردنی ئازادیی مرۆڤ و مەعریفەکەی و بەدیهێنانی دادپەروەری، یان دەبێتە هۆکارێک بۆ بەرهەمهێنانەوەی باڵادەستی و کۆنترۆڵکردن، ئەگەر بێت و پێوەرە ئەخلاقی و سیاسییەکان لە ئارادا نەبن. بەرپرسیارێتیی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لەوەدایە کە ئەم هێزە بە شێوەیەکی ستراتیژی ئاڕاستە بکات، بە جۆرێک کە مسۆگەریی ئەوە بکات سەردەمی ڕۆشنگەریی نوێ بە کردار بێتە دی، نەک تەنها پێشکەوتنێکی تەکنیکیی بێلایەن بێت.

نووسینی: د . حسام الدین فیاض – انفاس نت – من اجل الثقافة العلمانیة وانسان ١٦ تشرین الثاني نوفمبر ٢٠٢٥
و . لە عەرەبییەوە (یاسین لەتیف)

تاوانبارێکی گرنگی تاوانی جینۆسایدی بارزانیەکان و ئەنفال مرد.. عەلی مەحمود محەمەد

فارس نیعمە حوسێن محیاوی Neama Hussain AL-mihiwai Faris ناسراو بە ئەبو ریم, لەدایکبووی 1940-07-03 , سەر بە خێڵی محێیە کە لە شاری یوسفیەی خوارووی بەغداو ناو شاری بەغدا جێگیرن, لە شیعەو سونە پێك هاتوون, فارس لە باڵە شیعەکەیەتی.
فارس نیعمە دەرچووی خولی 36 ی کۆلێژی سەربازی بووە لە ساڵی 1960, بەشداری کودەتای سەربازی بەعسییەکانی کردووە لە 8ی شوباتی 1958, رۆژی 9ی شوبات سوکایەتی بە جەستەی عەبدالکەریم قاسم کردووە , لە بەردەم کەناڵی راگەیاندن جەستە ساردو سڕەکەی بە قژ رایکێشاوە, هەرچەندە سەرباز بووە, لێ لە ئەشکەنجەدانی سەلام عادیل بەشداری کردووە, دەرچووی خولی 35ی کۆلێجی ئەرکانە لە ساڵی 1970.
زۆر پۆستی گرنگی لە سلکی سەربازی عێراقی وەرگرتووە, لەوانە ڕاگری کۆلێژی ئەرکان لە ساڵی 1982، جێگری سەرۆکی ئەرکانی سوپا بۆ کاروباری راهێنان، سەرۆکی زانکۆی البکر بۆ خوێندنی باڵای سەربازی , لە ساڵی 1983 بووە بە فەرماندەی فەیلەقی 1 , لە ساڵی 1988 بە وەکالەت فەرماندەی فەیلەقی 5 بووە.
عەقید نیعمە فارس محیاوی کە ئەوکاتەی فەرماندەی لیوای 6ی زرێپۆش بوو, فەرماندەیی سەرکوتکردنی راپەڕینی سەفەری شیعەکانی کردووە لە لە رێکەوتی 8 و 9ی شوباتی ساڵی 1977, کە بەعس رێگری کرد ئەو ساڵە شیعەکان ئەربەعینییە بکەن, ئەو تاوانە لە مێژوودا بە روداوی خان نص بەناو بانگە(خان ئەلحەماد (خان نص) یەکێکە لە گرنگترین شوێنە مێژووییەکانی قەزای ئەلحەیدەریییە لە پارێزگای نەجەف).
لیواکەی محیاوی لە نزیك شاری موسەیب جێگیر ببوو, نزیکەی 40 کیلۆمەتر لە کەربەلاوە دوور بوو، نزیکترین پێکهاتەی سەربازی بووە لە شوێنی راپەڕینیکەوە. لیوای زرێپۆشی شەشەم بە هەر سێ کەتیبەکەی و فەوجی پیادەی میکانیکیەکەیەوە رۆڵی سەرەکیان گێڕا لە سەرکوتکردنی راپەڕینیکە, راپەڕینیکە تاکو رێکەوتی 12ی شوبات بە

تەواوی دامرکاندنەوە, لەو رووداوەدا دەیان کەس کوژران و سەدان کەسیش لە راپەڕیوانان دەستگیر کران.
فارس نیعمە لە ڕێکەوتی 1ی فیبریوەری ساڵی 1976 پلەی سەربازی فەریق روکنی بە صەدام حوسێن بەست, لە گەڵ بەخشینی ماجستێر لە بواری زانستی سەربازی, لە کاتێك رۆژێك سەربازی نەکردبوو, لە رێکەوتی 17-7-1979 پلەی موهیب روکن لە لایەن ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرشەوە پێ بەخشرا, پۆستێك وێنەی لە جیهاندا نەبووە
.
بە پێی بەڵگەنامەی کۆمیسیۆنی باڵای نیشتمانی بۆ ریشەکێشکردنی بەعس – بەشی زانیاری، ژمارە 1، ڕێکەوتی 2005-1-2، سەبارەت بە لیوا ڕوکن نیعمە فارس محیاوی هاتووە (لیوا ڕوکن ، ئەفسەری پێشووی هێزە چەکدارەکان، لە ڕیزەکانی سەربازیی بەرز بووەوە تاکو گەیشتە پلەی لیوا روکن، وە لە ڕیزەکانی پارتی بەعسی لە ناوچوو (بیرەی سەربازی) سەرکەوت تا گەیشتە تا بوو بە ئەندامی مەکتەبی سەربازی (سکرتێری لقی سەربازی حوتەین و یەرموك)، پاشان وەك باڵیۆز لە یەکێك لە وڵاتان دامەزرا، یەکێکە لە تاوانبارانی سەردەمی شەڕی ئێران و عێراق، کە سەرۆکایەتی لیژنەکانی لە سێدارەدانی کردووە لە کەرتی چوارەم لە پارێزگای میسان و کەرتی فەیلەقی دوو لە پارێزگای دیالە دادەنرێت, بە یەکێك لە چەقۆکێشانی ڕژێمی پێشوو دادەنرێت, دەبێت لەسەر تاوانەکانی لە کاتی شەڕی ساڵانی نێوان 1980 تاکو 1988 (شەڕی ئێران-عێراق) دادگایی بکرێت.
فارس نیعمە محیاوی دووا خزمەتی بە بەعس وەرگرتنی پۆستی باڵوێزی عێراق لە فلپین و نەمسا بوو, وە یەکێك بوو لەوانەی کاری بازرگانی بە عودەی دەکرد, دوای روخانی صەدامیش بەردەوام بوو بە کارکردن بە پاشماوەی بەعس, لە شاری قیەنا هێلانەیەکی سیخوڕی بۆ درووست کردبوون, دووا پۆستیشی دوای روخانی صەدام خانەنشینکردنی بوو بە پۆستی فەریق رووکن تا مردنی لە 28ی ئۆگستستی 2025 بەردەوام بوو, لە کاتێکدا ناوی لە لیستی تۆمەتبارانی ئەنفال هەبوو وە داواکراوی ڕیسی تاوانی ئەنفال بوو.

بەشداریکردنی لە سەرکوتکردنی گەلی کورد

زانیاری وردمان لەسەر کارەکانی نییە دژ بە گەلی کورد, هەرچەندە بە پێی وتەی عەلی حەسەن مەجید خزمەتی سەربازی بە پلەی ئەفسەری زێر بووە لە کوردستان, کە لەو کاتەوەی ئەو کۆلێجی سەربازی تەواو کردووەو پلەی جیاجیای سەربازی هەبووە, لەو ماوەیە 26 ساڵی جەنگ بەردەوام بووە, ئەوەی بە ئێمە زانراوە بە بەڵگەی تاوانبارییەوە,

لە پۆستی باڵاوە بەشداری هەردوو تاوانی جینۆسایدی بارزانی و جینۆسایدی ئەنفالی کردووە.
لە ساڵی 1983 ئەو پۆستی فەرماندەی فەیلەقی 1 وەردەگرێت, لەو کاتەی جەنگێك هاتە پێشەوە بە ناوی فەجری دوو بە کوردییەکەی بەناوی شەڕی حاجی ئۆمەران بە ناو بانگە, بارزانیش لە یاداشتەکانی خۆیدا ئاوا ئاماژەی پێ دەدات ” هێزەکانی ئێران لە لایەن شیرازی و موحسین ڕەزاییەوە فەرماندەیی دەکران, هێزەکانی عێراقیش لە لایەن فەریق ڕوکن, نەعمە حوسێن فارس ئەلمحیاوی, فەرماندەی فەیلەقی پێنجەوە سەرپەرشتیی دەکران. سەددام خۆیشی سەردانی دیانای کردبوو, لەم شەڕەدا عێراق چەکی کیمیایی بەکار هێنا-بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد – بەرگی چوارەم 1975-1990 شۆڕشی گوڵان- ل 205.
.“
لەو کاتە ئەو فەرماندەی فەیلەقی یەك بوو نەك پێنج” فەیلەقی پێنج ئەوکات هێشتا پێك نەهێنرابوو”, لەو جەنگە ئەو شکستی هێنا بەشێك زۆر لە خاك و چیاکانی لە دەست دا, لیوای 65ی قوات خاصە بە هاوکاری جاشەکان گردمەندیان گرتەوە.
محیاوی لە پەلاماردانی بارزانییە سقیلەکانی ناوچەی دیانا و شوێن بزرکردنیان بڕیاردەربووە, وەك لە بەڵگەنامەی نهێنی و کەسی سەرکردایەتی فەیلەقی یەکی پێشەنگ, ئەرکانی گشتی , ئەمن ژمارە امن-11-1 لە ڕێکەوتی 25-8-1983 بۆ العمید الرکن احسان کامل شبیب , بابەت پێکهێنانی لێژنە بە واژۆی اللوا الرکن نعمە فارس حسین قائد الفیلق الاول ,وە پرۆفیسەر عەلی تەتەر ئاماژەی پێ دەدات حکومەتی عێراق پاش ئەم تاوانە، لە ئابی 1983، بە فەرمانی سەرکردەی فەیلەقی یەکی سوپای عێراق، لیوای ڕوکن نەعمەت فارس حوسێن بە هەماهەنگی لە گەڵ لقی باکووری لەشکری حزبی بەعس لیژنەیەکیان، بە سەرۆکایەتیی عەمیدی ڕوکن ئیحسان کامل شەبیب پێکهێنا بوو، کە کارەکەیان بریتی بوو، لە ئەنجامدانی ئامارێکی ئەمنی لە سەر هەموو نیشتەجێبووانی قەزای سۆران و ناحیەی دیانا و گوندەکانی دەوروبەر، بە ڕێوشوێنی پێویست بۆ دانانی ڕاددەیەك بە بزاڤی)خائین و بەکرێگیراوان (بە پێی دەربڕینی ئەوان و دۆزینەوەی جێگایەك، کە یەکەکانی لەشکری و ئیداری عێراق بۆی بگوازرێتەوە کە ئاسانتر بتوانن بیانپارێزین. هەروەها بە بەرەنگاربوونەوەی هەر کردەوەیەکی نائاسایی، لە 9ی ئابی 1983 هێزێکی تەواویان پێکهێنا بوو، و پیلانێکی ئەمنییان دانابوو بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەر پێشهاتێك. بەم شێوەیە حکومەتی عێراق لاپەڕەیەکی نوێی لە سەر تاوانەکانی دژ بە مرۆقایەتی و گەلی کورد لە بێدەنگی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی تۆمار کرد کە تا ئێستاش شوێنەوارەکانی بەسەر کومەڵگای

کوردیدا ماوە. بەلام دوای ئازادکردنی عێراق، لەسەر کۆمەڵکوژی بارزانییەکان، هەر یەك لە عەلی حەسەن ئەلمەجید، تارق عەزیز عیسا، سەعدون شاکر مەحموود، سەفیان ماهرحەسەن، وەتبان ئیبراهیم حەسەن، حامد یوسف حەمادی و حکمەت مزبان ئیبراهیم لەلایەن دادگای بالای تاوانەکانی عێراق بە تاوانی کۆمەڵکوژی دادگایی کران -حکومەتی عێراق و جینۆسایدی بارزانییەکان پرۆفیسۆری هاریکار دکتور عەلی تەتەر-تایبەت بە گولان نوسیویەتی- کۆمەڵکوژی بارزانییەکان و بێدەنگی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ڕێگەی بۆ ئەنفالی گەرمیان و کیمیاباران خۆشکرد سیاسی ژمارە (940) 2013-08-05. رۆژی دووای دەستنیشانکردن و ئاگادارکردنەوەکەی 9ی ئاب، گرتن و بێسەروشوێنکردنی بارزانییەکانی قەزای سۆران دەستی پێکرد.

تێنانەت ئەو راپۆرتانەی ئیستخباراتی سەربازی دابوویان کە گوایە پارتی ئەفسەری پلە باڵای ئێرانی هێناوەتە ناو عێراقەوە بۆ نەخشە کێشان بۆ هێرشەکەی 23ی یۆلی 1983 ی حاجی ئۆمەران، رۆڵی محیاوی وەك فەرماندەی فەیلەق و بەرزترین بەرپرسی بەعسی سەربازی کوردستانی تێدا بووە، کەچی بۆ رووکەشیش بێت ناوی لە دۆسیەی بارزانییەکان نەهاتە پێشەوە.

سەبارەت بە کەیسی دووەم کە تاوانی جینۆسایدی ئەنفالە، فەریق رکن (نعمە فارس حسین) یەکێکە لە داواکراوانی کەیسی ئەنفال لە لیستی تۆمەتبارانی دادگای بالای تاوانەکانی عێراقی، وە یەکێکە لەو 24 تۆمەتبارە سەرەکییە داواکراوەی خولی یەکەمی دادگا، لە داوا نامەی دادگای باڵای تاوانەکاندا ناوی 24 تاوانبار هاتووە بە پێی نووسراوی ژمارە ف2، 1445 لە ڕێکەوتی 2005-12-18 ی دادگای باڵای تاوانەکان، ژمارەی فایل 9101 و 9102 لە کەی 9302 فایلی ئامادەکراو بە دادگا لە کەیسی تاوانی ئەنفال، بڕیاری گرتن بە 24 تاوانبار دەرچووە لەسەر داوای دادوەری لێکۆڵینەوە، لەو داوا نامەیەدا نیعمە فارس ژمارە 13یە، (ناوی لە لیستی 423 تۆمەتباری ئەنفال هاتووە بە ژمارە 86 -الفریق الرکن (نعمە فارس حسین) معاون رئیس ارکان الجیش للتدریب).

لیوا ڕوکن فارس حوسێن محیاوی لە پاڵ کەماڵ ساجت و سوڵتان هاشم سەرکردایەتی پرۆسەی ئەنفالی یەکی کردووە (1988-02-23 بۆ 1988-03-19)، لە دانپێدانانەکانی سولتان هاشمدا ناوی هاتووە 8147 بۆ 8179.

ئەو سەرپەرشتی قەڵەی مەرگە -بنگرد-کانی توی کردووە لە هێرشی پەلاماری ئەنفالی یەکدا، کە سەرەتای پرۆسەی ئەنفالی 1 لەو قەڵەوە درزی تێکەوت، هێزەکەی ئەو کە فرقەی 24ی سەر بە فەیلەقی 5 بوو، لە کاتژمێر شەش و نیوی بەیانی رێکەوتی 5ی ئازاری 1988 گەیشتە کانی

تو, ناو قوڵایی ناوچەكە, بە بەشداری ئەم فەوجە جاشانە(1,26,82,98,112,114,148,175,66,91,140,147,110,17,59,126,22).

" بە پێی وتەی سكاڵاكەرانی دادگای باڵای تاوانەكان هەرچی 80 بۆ 90 ئەنفالكراوەكەی گووندی سەیدەرە كە لە رێكەوتی 1988-3-5 ئەنفالكراون, بردراون بۆ رانییە دەوروبەری 10 رۆژ ماونەتەوە(لە بارەگای فرقەی 24), دواتر بردراون بۆ هەولێر نزیك 40 رۆژ لەوێ ماونەتەوە, ئەوجا رەوانی سەربازگەی تۆبزاوە كراون, لەوێ 3 رۆژ ماونەتەوە, دواتر پیرەكانیان بردووە بۆ سەربازگەی نگرە سەلمان و گەنجەكانیان روفاتیات لە گۆڕە بە كۆمەڵەكان حەزەر دۆزراونەتەوە".

“بەڵام بە پێی نووسراوی بە ژمارەی بەڕێوەبەرایەتی حەرەكاتی سەربازی لە 2ی ئازار 43 پیاو و 39 منداڵ, 17 ژن لە سنووری مەرگە دەستگیركراون , وەك خێزانی تێكدەران ناسێنراون, وە 43 تێكدەر كوژراوە, 283 ش بریندار كراون”.

“لە ئەوانەی بە لێبوردنە درێینەكە گەڕاونەتەوە, وەك خۆیان دەگێڕنەوە لە پرسەی دادگایی ئەنفال, لە رۆژانی 3-28 و 4-7 لە گوندی سونێ و گوندەكانی تەنیشت سەنگەسەرەوە, لە رێگای جاشەكانەوە خۆیان داوە بە دەستەوە, لە سونێوە گواستراونەتەوە بۆ فرقەی چوارقونە(فرقەی 24ی سەر بە فەیلەقی 5), رۆژێك لە مودیریەی ئەمنی هەولێر, بردراون بۆ سەربازگەیەك لە نێوان موسڵ و هەولێر 4 رۆژ لەوی ماونەتەوە, پێی دەچێت بارەگای فەیلەق بووبێت, چوار قاعە بووە, ژن و پیاو جیاكراونەتەوە, هەندێكی دیكە لە سونێوە بۆ چارقونەو ئەوجا بۆ هەولێر مانگێك لەوێ ماونەتەوە, دواتر نێردراون بۆ زیندانی سەربازگەی تۆبزاوە”.

محیاوی لە بەرامبەر رۆڵی لە سەركردایەتیكردنی قۆڵێكی سەرەكی ئەنفالی یەك دووجار خەڵات كراوە, لە نووسراوێكی سەركردایەتی گشتی هێزە چەكدارەكان , پێشنیار دەكرێت رێزلێنان بە كۆمەڵێك فەرماندەی سەربازی باڵا بكرێت كە محیاوی یەكەمیانە, نووسراوەكە بە واژۆ ی الفریق الركن علاوالدین كاڨم حماد امین السر القیادە العامە للقوات المسلحە یە, لە رێكەوتی 1988-11-8 دەرچووە.

ناوەكان بریتین لە هەر یەكە: فریق روكن نعمە فارس حسین محیاوی جێگیری فەرماندەی فەیلەقی 5 , بەخشینی نیشانەی ئازایەتی پێی, بەهۆی بەشداریكردنی لە پرسەی ئەنفالی یەك.

بە پێی نووسراوێكی دیكە, سەرۆكایەتی كۆمار – نووسینگەی سكرتاریەتی گشتی فەرماندەیی گشتی هێزە چەكدارەكان, بە واژۆی الفریق الركن علاوالدین كاڨم حماد امین السر القیادە العامە للقوات المسلحە, بە نووسراوی ژمارە 5812-18-1, لە رێكەوتی 1988-11-10, كە بە دیوانی سەرۆكایەتی كۆمار نێردراوە, لە ژێر

سەردەری بابەت رێزلێنان, رەزامەندی سەرۆك كۆمار فەرماندەی گشتی هێزە چەكدارەكان وەرگیراوە بۆ بەخشینی نیشانەی ئازایەتی بەمانەی لە خوارەوە ناو لە گەڵ پۆستەكانیان دیاریكراوە كە ناوبراو لە سەرتۆپی فەرماندەكانە: “فریق ركن نعمە فارس حسین جێگیری فەرماندەی فەیلەقی 5, خەڵات بكرێت بە نیشانەی ئازایەتی بەهۆی بەشداریكردنی لە ئۆپەراسیۆنی ئەنفالی یەك”.

بە وتەی عەلی كیمیاوی بێت محیاوی لە كوردستان لە ماوەی 23 ساڵی جەنگدا خزمەتی زۆر بووە, هاوكات دوودڵ نەبووە لە پشتیوانی جینۆسایدكردنی خەڵكی كوردستان لە تاوانی ئەنفال و خاپوور كردنی لادێكان و كوشت و بڕی خەڵكە سقیلەكەی(كۆبوونەوەی مەكتەبی باكوور بۆ پێداچوونەوەی پەلامارەكانی ساڵانی 1987 و 1988. نەوارەكە مێژووی لە سەر نییە، بەڵام لە ناو كۆمەڵێكدایە بە رۆژانی 21 و 22ی كانوونی دووەمی 1989 دیاریكراون.

” ترسناكترین قۆناخی هێرشكردن لە عێراق، لە نێوان ئابی 1987 و نیسانی 1988دا بوو. بارودۆخێكی زۆر خەتەرناك بوو، ئەمە لە 18ی شوباتەوە تا 4ی ئەیلوولی 1988 لە بەرەی سەربازیدا كارێكی جیددیمان دەستپێكردبوو، تەواوی فەرماندە یەك لە دوای یەكەكانی فەیلەقی یەك و فەیلەقی پێنج: فەریق نزار (الخزرجی) و سوڵتان هاشمی فەیلەقی یەك و تالع الدوری و شەهید محمد الحدیسی و نعمە فارس و ئەیادی فەیلەقی پێنج .. هەموو ئەو پیاوانەی كە ناوم هێنان لەو فەرماندانەن كەوا لە پلەی مولازمییەوە لە باكووری عێراقدا خزمەتیان كردووە، یەكەم كەس لە ناو ئەمانەدا كە هاتبێتە ناو حیزبی بەعسەوە تالع الدوری بوو. كاتێ كە بڕیارماندا گوندەكان بڕووخێنین و كۆیان بكەینەوە و هێڵی جیاكەرەوەمان بۆ كێشا (ئەوەی كە بە هێڵی سوور ناودەبرێت) لە نێوان ئێمە و تێكدەراندا، یەكەم كەس كە دوودڵی و گومانی بۆ من دەربڕی لە بەردەم سەرۆكدا تالع الدوری بوو، یەكەم كەس كە ئاگاداری كردمەوە تالع الدوری بوو، تا ئەمڕۆش كاریگەریی تالع بە ئاشكرا دیارە. هەموو ئەو گوندانەی نەیڕووخاند كە من داوام لێكردبوو، بە لای خۆشییەوە كۆنترین ئەندامی حیزبی بەعسە، ئەی كەوابوو دەبێ خەڵكی تر چۆن بن؟ چۆن قەناعەتمان پێبكردنایە كە كێشەی كورد چارەسەر دەكەین و تێكدەرانیش لە ناو دەبەین؟

بەمجۆرە بە تەلەفزیۆن كەوتینە پیشاندانی (ئەو تێكدەرانەی) خۆیان بەدەستەوە دابوو، بە ئەم فەرماندە پایە بەرزانە، باشە دەكرا من ئەمانە هەروا بە سەلامەتی بهێڵمەوە؟ ئەی كەواتە چیم لەم بزنانە بكردایە؟ من پەیامێكم لە پیاوە مەزنەكەوە، لە باوكەوە (واتە سەددام حوسێن) پێگەیشت و پێمڕادەگەیەنێت چاوت لە خێزانی

تێکدەرانەوە بێت و ئەمە و ئەوە. فەرماندەی گشتیی ئەمەی بە ناردووم و منیش نامەکەم خستە سەرسەرم، بەڵام چاوم لەمانەوە بێت؟ نەخێر، من بە بلدۆزێر دەیانکەمە ژێر خۆڵەوە، پاشان داوای ناوی هەموو گیراوەکانم لێدەکەن بۆ بڵاوکردنەوەیان، منیش وتم: "باشە ئەوە قەناعەتتان نیە بەوەی کەوا لە سەر تەلەفزیۆن بینیوتانن و لە ڕۆژنامەدا خوێندووتانەوە؟" ئەی من ئەم خەڵکە لە ئەژمار نەهاتووە لەکوێ دابنێم؟ بۆیە کەوتمە دابەشکردنیان بە سەر پارێزگاکاندا، ئەوکاتەش دەبوو بلدۆزێرەکان بەملا و بەوڵادا بڵاوە پێبکەم......).
لەمانەی خوێندمانەوە, لە زمانی بەڵگەنامەکانەوە, بە دوودەی بۆمان دەردەکەوێت محیاوی دوژمنێکی کۆنی سەرسەختی گەلەکەمان بووە.

سکاڵا تۆماردن

لە ڕێکەوتی 19ی یەنی ساڵی 2007 ەوە لە لایەن چەند ئەندامێکی ڕێکخراوی چاودێری کوردۆساید چاك و دەرەوەی ئەو رێکخراوەوە, وەك تۆمەتبارێکی ئەنفال سکاڵای یاسایی لەسەر تۆمار کرا لە لای پۆلیسی نەمساوی, لە ڕێکەوتی 2007-09-11 سکالای سکاڵاکەران گەیشتبووە دەست دەزگاکانی نەمسا و لەو رێکەوتە وەڵامیان داینەوە, لە رێکەوتی 2009-2-2 داواکاری گشتی نەمسا وەلامیان داینەوە کە دۆسیەکە لە بەردەستیانەو چاوەڕوانی وەرگرتنی زانیارین لە عێراقەوە, وە شاندیان ناردبوو بۆ عێراق بۆ کۆکردنەوی زانیاری لیچ دەست بەتاڵ گەڕانەوە, ئەوانەی بەشداریان کرد لە پرۆسەی سکالاکە: خوالێخشبوو ناجی عەقراوی, و ف هاوولاتییەکی عەرەب لە نەمسا زانیاری تایبەت بە ناوی فەرمی و ناونیشانی تاوانباری کۆکردەوە, وە کاك ڕەزا حەمەی شاعیر خۆبەخشانە چەند بەڵگەنامەیەك لەسەر تاوانباری ناوبراوی وەرگێڕایە سەر زمانی ئەڵمانی, هەروەها بەڕێزان شاخەوان شۆڕش, گۆران هەڵەبجەیی, هیشام ئاکرەیی, دەرسیم دیبەگەیی, قادر نادر, روناك شوانی و عەلی مەحمود سکاڵایان تۆمار کرد, نابێت ئەوە لە یاد بکەین تا مردنی کاك شاخەوان شۆرش بەردەوام نامەکانی بە ئینگلیزی نووسیووە بۆ لایەنەکان.
بە هۆی گەڕانەوەی من بۆ کوردستان و پچڕانی پەیوەندییەکان, پشتگوێ خستنەوە لە لایەن دادگای بالای تاوانەکانی عێراقەوە کە هاوکاری داواکاری گشتی نەمسایان نەکرد, وە چەندین جار بانگەوازمان کرد کەس دەستی هاوکاری بۆ درێژ نەکردین, چەند هەوڵمان دا پارێزەرێك بگرین سەرکەوتوو نەبووین, تەنانەت لەو کاتە بەڕێز عوسمانی حاجی مەحمود ئامادەیی ئەوەی دەربڕی خەرجی گرتنی پارێزەر بگرێتە ئەستۆ, هەروەها دەست نەگەیشتنمان بە بەڵگەنامە

لەسەر ناوبراو, وە پەیوەندییەکانمان لە گەڵ رێکخراوە
تایبەتمەندەکان وەك ئێستا نەبوو, بۆیە سەرکەوتوو نەبووین
هەرچەندە ماوەیەك پێش مردنی هەنگاوی باشمان نا بۆ زیندوو,
کردنەوەی دۆسیەکە کە بەڵگەی چاکمان دەست کەوتبوو, وەلێ کار لە
کار ترازا.
هەرچەندە لە 11ی ئۆگستی 2022 لە رێگای پزیشکێکی ئازیزەوە بەناوی
ه س بە نامەو ئیمەیل پەیوەندیمان کردەوە بە داواکاری گشتی
نەمساوە بەڵام بێ وەڵامبوو, کێشەی کورد ئەوەیە زۆر کەس دەسەزەو
نەتەوەییە وەلێ کە دەگاتە پرسی دادگایی تاوانباران ستاپ دەکات.
ئەو لە 28ی ئابی 2025 مرد و رزگاری بوو, کوردێك پرسەی گەرمی بۆ
دانا, ئەویش تاوانبارێکی ئەنفالی دانیشتووی نەمسایە, نووسەر و
رۆژنامەنووسەو ئەندامی ئەمنستی ئەنتەرناسیۆنال, راوێژکاری فەوجی
79ی جاشە سوکەکانی پێشووجەلال چەرمەگا بوو(
https://algardenia.com/2014-04-04-19-52-20/qosqsah/68758-2025-
08-29-15-11-02.html), پرسەی ئەو لە نەمساو بەغدا گەرم بوو, لە
حکوومەتی نوێی عێراقیش وەك فەریق روکنێکی خانەنشین مرد, لەو
وڵاتە سەیرە قوربانی و جەلاد هەموو پێکەوە خانەنشینن,
جیاوازییەکانیان ئەوەیە موچەی خانەنشینی زیاترەو پۆستەکانیان
باڵاترە.
لەم چەند ساڵە محیاوی چوارەم تاوانباری جینۆسایدی کوردە لە
دەرەوەی وڵات دەمرێت لە دوای تاریق رەمەزان, وەفیق سامەڕائی و
مەلا عوزێرەوە, مردنی ئەوان بۆ دەسەزانی کەیسی جینۆساید ئازارەکەی
بێ ئەندازەی مەرگی باوکە, چونکە بێ دادگایی و سزا دەڕۆن و
رزگاریان دەبێت, دەبێت دووعا بکەین تاوانبارانمان بە بهێڵیت
بەڵکە رۆژێك غیرەت پەیدا بێت دادگایی بکرێن.

51 St 10/05v - 10

Staatsanwaltschaft Wien
Landesgerichtsstr. 11
1080 Wien
Tel.: +43 (0)1 40127-0

Bitte obige Geschäftszahl
in allen Eingaben anführen

037 51 St 10/05v - 10

Mahmoud A.
Kalvrweide 67
2727GB ZOETERMEER
NIEDERLANDE

Soweit in diesem Formular personenbezogene Ausdrücke verwendet werden, umfassen sie Frauen und Männer gleichermaßen.

STRAFSACHE:

GEGEN:

Beschuldigter:
Neama Hussain AL-MIHIAWI-FARIS
geb. 03.07.1940
Gersthofer-Straße 145/2/6
1180 Wien

WEGEN: §§ 153 Strafgesetzbuch, 256 Strafgesetzbuch, 321 Strafgesetzbuch, 75 Strafgesetzbuch

12. Februar 2009

Bezugnehmend auf Ihr Schreiben vom 11.9.2007 teile ich Ihnen mit, dass in dieser Sache Erhebungen durch die österreichischen Polizeibehörden geführt werden, welche insbesondere im Hinblick auf die Notwendigkeit der Beschaffung von Informationen aus dem Irak noch nicht abgeschlossen sind.

Staatsanwaltschaft Wien
Geschäftsabteilung 51

Dr. Stefan Apostol
(STAATSANWALT)

REPUBLIK ÖSTERREICH
Staatsanwaltschaft Wien

Landesgerichtsstraße 11
Postfach 400
A-1082 Wien

Telefon:
01/401 27 DW

Telefax:
01/402 79 11
Sachbearbeiter:
StA Dr. Michael KLACKL

An
A. MAHMOUD
Kalvrweide 67
2727GB Zoetemeer
Nederland

51 St 10/05v

Betrifft: Strafsache gegen Nihama Faris AL-MIHIAWI.

Sehr geehrter Herr MAHMOUD!

Bezugnehmend auf Ihr Schreiben vom 11.9.2007 teile ich Ihnen mit, dass in dieser Sache Erhebungen durch die österreichischen Polizeibehörden geführt werden, welche insbesondere im Hinblick auf die Notwendigkeit der Beschaffung von Informationen aus dem Irak noch nicht abgeschlossen sind.

Vom weiteren Verfahrensgang werden Sie, wie auch weitere Anzeiger in dieser Sache, selbstverständlich verständigt werden.

Staatsanwaltschaft Wien
am 19.9.2007

.BPD REPUBLIK ÖSTERREICH
BUNDESPOLIZEIDIREKTION WIEN

Wien, am 11.10.2007

Herr
A. Mahmoud

alimahmud2001@yahoo.com

M. Raz, ARätin
Büro für Informationsdienst, Öffentlichkeits- und Medienarbeit
Schottenring 7-9
A-1010 Wien
Tel. :+43-1 31 310 / 72107
Fax :+43-1 31 310 / 72119
e-mail :*BPD W Informationsdienst
bpd-w-informationsdienst@polizei.gv.at
DVR :0003506

GZ: 444566/2007

Sehr geehrter Herr Mahmoud!

Bezugnehmend auf Ihr Schreiben vom 11.9.2007 teilt die Bundespolizeidirektion Wien mit, dass dieses an die Staatsanwaltschaft Wien weitergeleitet wurde.

Hochachtungsvoll
Dr. Schwabl
Hofrat

تاوانباری تاوانی گەلکوژیی نعمە فارس محیاوی لە نەمسا مرد و هەرگیز نەدرایە دادگا.. شاخەوان قادر شۆرش

گەورە تاوانبارێکی دیکەی تاوانی گەلکوژیی فەریقی روکن نعمە فارس محیاوی تاوانبار لە کۆمەڵکوژیی بارزانییەکان لە ساڵی ١٩٨٣ و تاوانی ئەنفال لە ساڵی ١٩٨٨دا، داواکراو لە دادگای باڵای تاوانەکانی ئێراقدا لە ڕۆژی ٢٨/٨/٢٠٢٥دا مرد و نەدرایە دادگا. ئەم تاوانبارە لە وڵاتی نەمسا دەژیا، لەلای حکومەتی ئیراق و حکومەتی هەرێم شاراوە نەبوو، بەڵام نە حکومەتی ئێراق و نە حکومەتی هەرێم ڕۆژێک لە ڕۆژان هەوڵی گرتن و ڕادەستکردنی ئەو تاوانبارەیان نەدا، خۆیان لە ئاستیدا بێدەنگ کرد. ئیسرائیل دوای ٨٠ ساڵ دەچێ پاسەوانێکی سادەی زیندان دەدۆزێتەوە و لە تەمەنی ٩٠ ساڵیدا دەیداتە دادگا، بەڵام لای حکومەتی ئێراق و هەرێم ژەنەڕاڵێکی تاوانبار ئەو گرنگییەی نەبوو و حەزیشیان بە هەڵدانەوەی کەیسەکەی هەر نەکرد.

تاوانباری تاوانی گەلکوژیی نعمە فارس محیاوی کە بوو:

- نعمە فارس محیاوی دەرچوی کۆلێژی سەربازیی لە ساڵی ١٩٦٠ و کۆلێژی ئەرکان لە ساڵی ١٩٧٠، یەکێک بوو لە سەرکردە بەناوبانگەکانی ئەنجومەنی سەربازییی و هاوڕێی نزیکی سەدام حوسێن و ژمارەیەکی دی لە گەنجەکانی حزب بەعس کە لە کودەتای 9ی شوبات 1963دا لە گوللەبارانکردنەکە یا سوکایەتی بە تەرمەکەی سەرۆک وەزیرانی ئەوسای ئێراق عبدالکەریم قاسم بەشداریی هەبووە. ئەم زانیارییە وابەڵاوکراوەتەوە، بەڵام هیچ سەرچاوەیەکم لەبەردەستدا نییە کە پشتڕاستی ئەوە بکاتەوە. بەهۆی خزمەتی سەربازییەکەی وەک ئەفسەر لە تۆپخانەی نیشتیمانی، بە پێی پلەی سەربازی بەرزبۆتەوە تا گەیشتۆتە پلەی فەریقی ڕوکن. گەیشتۆتە پلەی ئەمین سە لەلقی حطین و یەرموک. ئەو تۆمەتبار بوو بە تاوانی جەنگ کە لە کاتی جەنگی عێراق و ئێراندا ئەنجامدراون، چونکە یەکێک بوو لەو کەسانەی سەرکردەی تاقمی بکوژان لە کەرتی چوارەم لە

پارێزگای میسان و کەرتی فەیلەقی دووەم لە دیالەدا. ئەو یەکێک بوو لە دەسەزانی ڕژیمی پێشوو و بە ئەنجامدانی تاوانەکانی جەنگ لە نێوان ساڵانی 1980 تا 1988 تۆمەتبار دەکرێت. ئەوەش لە بڕیاری ژمارە ١ بە ڕێککەوتی ٢/١/٢٠٠٥ لەلایەن فەرمانگەی زانیاری سەربە لیژنەی باڵای نیشتیمانی بۆ هەڵوەشانەوەی بەعس دەرچووە.

- سەرۆکی فەیلەقی یەکەم بوو لە ساڵی 1983 دا لە کاتی جەنگی عێراق و ئێراندا. ئەو وەکو سەرۆکی فەیلەق لە گرتنی مێرمنداڵ و پیاوانی بارزانییەکان لە هاوینی ساڵی 1983 بەشداری هەبووە. بەپێی بڕیارێکی نهێنی و تایبەت بە ڕێککەوتی ٢٥/٨/١٩٨٣ فەرمان بە جەرد و مەسحی هەموو قەزای سدیق و ناحیەی دیانە دەکات و داوا دەکات هێزێکی ناکایی پێکبهێندرێت بۆ هەر ئەگەرێک. وەکو لەژێر فەرمانی ئەودا یەکەکانی فەیلەقی یەک دەوری ئۆردوگاکانی دیانا، حەریر و بەحرکە و قوشتەپەی گرت. هەموو پیاوان و هەروەها کوڕانی سەرووی 12 ساڵیان لەو شوێنانە دەستگیرکرد و ڕادەستی دائیرەی ئەمنیان کردن. بە هەزاران کەس دەستگیرکران و بەکۆمەڵ کوژران.
- بەرامبەر بەشداریی گرنگی ئەو وەکو جێگری سەرۆکی فەیلەقی پێنج لە ئەنفالی یەکدا مەدالیای ئازایەتی لەلایەن سەدام حوسەین سەرکردایەتی گشتی هێزە چەکدارەکانی ئێراقەوە، لە 8ی تشرینی دوومی 1988 پێدەدرێت. هێزەکانی فەیلەقی پێنج بە سەرپەرشتی نعمە فارس هاوکاریی سوڵتان هاشمیان لە هەرشی ئەنفالی یەکدا بە سەر دۆڵی جافایەتی کردووە. هێزەکەی ئەو لە هەکە بنگرد و کانی توودا بەشداری کردووە و لەوێدا خەڵک گیراون و ئەنفال کراون.
- نعمە فارس سەرۆکی زانکۆی بەکر بوو لە ساڵانی ٩٠ کاندا و دوای ئەوە دەبێتە باڵوێزی ئێراق لە ڤیەنای پایتەختی نەمسا، هەر لەوێش داوای پەنابەرێتی دەکات. تا ڕووخانی حکومەتی بەعس لە ٩/٤/٢٠٠٣دا پەیوەندی لەگەڵ ڕژێمی بەعسدا هەبووە.

لە ڕێککەوتی ٨/١٢/٢٠٠٥ دا دادوەری لێکۆڵینەوە فەرمانی گرتنی ٢٤ کەس لە ئەفسەرە پلە باڵاکان و هەندێ سەرۆک جاش دەردەکات، لە ژمارە ١٣دا ناوی نعمە فارس نووسراوە. هەر لە ٨/١٢/٢٠٠٥دا دادوەری لێکۆڵینەوە فەرمانی دەست بەسەرداگرتنی مولک و ماڵی تۆمەتبارەکان دەردەکات. فەرمانەکە لە ٢٧/١٢/٢٠٠٥دا دووبارە دەکرێتەوە. لە لایەن دادوەری لێکۆڵینەوەدا لە ڕێککەوتی ٢٩/١٢/٢٠٠٥ دا داوای زانیاری

لەسەر ٨ ئەفسەر دەکرێت کە ناوی نعمە فارس دووەم ناوە و لە دوای ناوی نەزار خەزرەجیەوە هاتووە. ئەو فەرمانە لە ١٨/١/٢٠٠٦دا سەبارە دەکرێتەوە. دادگای باڵای تاوانەکان فەرمانی تایبەت بە دەستگیرکردنی نعمە فارس محیاوی وەکو سەرۆکی فەیلەقی یەک بەپێی تاوانی ماددەی ١٢ لە یاسای دادگای باڵای تاوانەکانی عێراقدا دەردەکات. لە بروسکەیەکی دیکەی فەرمانی گرتندا ئاماژە بە شوێنی دانیشتنی کە وڵاتی نەمسایە دەکرێت.

هەرچەندە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق فەرمانی دەستگیرکردنی نعمە فارس مەحیاوی دەرکرد و لە بەشداریی لە تاوانی ئەنفال تۆمەتبارکرا، ناوی ئەو لە ١١ بەڵگەنامەی دادگا هەبوو و ئاماژەی بە کراوە، بەڵام ئەم تۆمەتبارکردنە و داواکردنە هەر وەک نووسینی سەر کاغەز مایەوە و هیچ هەوڵێ بۆ دەستگیرکردنی نەدرا.

لە هەر وڵاتێکدا دادوەریی هەبێت دەبێت تاوانبارانی تاوانی گەلکوژیی یا تاوانی جەنگ یا تاوان دژ بە مرۆڤایەتی دەستگیربکرێن و بدرێنە دادگا. کاتێ دادگا بڕیاری گرتنی تۆمەتباران دەردەکات، لەسەر دەسەڵاتی جێبەجێکردنی وڵاتە ئەو تاوانبارانەی دادگا داوای کردوون بگیرێن و بدرێنە دادگا، ئەگەر کەسی تۆمەتبار لە دەرەوەی وڵات بوو، ئەوا داواکاریی دەستگیرکردن دەدرێتە ئەو وڵاتەی کە کەسەی تۆمەتبارەی لێیە و بە هاوکاریی ئەو وڵاتە کەسی تۆمەتبار دەستگیر دەکرێت، ئەوە ئەگەر ئەم وڵاتە هاوکاریی بکات.

لە ئێراقدا بڕیار و فەرمانی دادگا کاتێ بە دەکات ئەگەر دەسەڵاتی جێبەجێکردن گرتن و دادگایی ئەو کەسەی لە بەرژەوەندیدا بێت، بەڵام ئەگەر بڕیاری سیاسی دەوڵەت دژی گرتن و دادگاییکردن بێت، ئەوا فەرمانی دادگا تەنها نووسراوێکی سەر کاغەزە و کاری پێ ناکرێت. لە کەیسی تاوانی گەلکوژیی ئەنفال و بارزانی و ئەوانی دیکەدا، چەند تۆمەتبارێک هێندران و درانە دادگا، ئەوانیش: لە کەیسی ئەنفالدا عەلی حەسەن، سوڵتان هاشم، فەرحان موتلەگ، سابیر عەزیز، حوسێن ڕەشید و تاهیر تۆفیق هێندرانە دادگا، لە کەیسی بارزانیەکان تاوانباران تاریق عەزیز، وەتبان ئیبراهیم، حەمید یوسف، سەعدون شاکر، حیکمەت مەزبان و سەفیان ماهیر هێندرانە دادگا، چاوپۆشی لە گرتنی سەدان و بگرە هەزاران تۆمەتبار کرا کە بەپێی بەڵگەنامەکانی بەعس ناو و پلەوپایە و جۆری بەشدارییان تۆمارکراوە. بەڵام هەموو

ئەوانە بە ئازادی دەسووڕێنەوە و کەس پێیان ناڵێت چ کارەن. نعمە فارس یەکێ لە ئەفسەرە هەرکۆنەکان و هاوڕێی نزیکی سەدام، ب□ بەڵگەوە بەشداری لە تاوانی گەلکوژیی ئەنفال و بارزانیەکاندا هەبووە، تەنانەت مەدالیای ئازایەتی لەسەر بەشدارییەکەی وەرگرتووە. واتە ژەنەڕالێکی سەردەمی بەعس کە ب□ بەڵگەوە بەشداریی ئەو لە تاوانەکاندا ئاماژەی بۆ دەکرێت، سەربازی□کی سادەی فیرقەیەکی سوپا نەبوو، یا پاسەوانێکی زیندانەکان نەبوو، بەڵکو سەرکردەیەکی تاوانەکە بوو، بەڵام نە دەسەڵاتی ئێراقی و نە دەسەڵاتی هەرێم هیچیان نەکرد.

کاتێ دەسەڵاتی دادوەریی نەمسا داوای هاوکاریی لە ساڵی ۲۰۰۹دا لە دەسەڵاتی ئێراقی دەکات، ڕەتی هاوکاریی دەکەنەوە.

ئەوە کاتێک ڕوویدا کە لە ڕێگەی ناوەندی چاکەوە و چەند کەسێکی دیکەش سکاڵایان لە دژی ئەم تاوانبارە لە ساڵی ۲۰۰۷دا تۆمارکرد، پۆلیسی نەمسا وەڵامی داواکەی دایەوە و نوێنەریان بۆ بەغدا بۆ بەدەستهێنانی هاوکاریی بۆ کردنەوەی کەیس لەسەر تۆمەتبار نعمە فارس محیاوی، بەڵام هاوکاریان نەکرا و ئەوانیش کەیسەکەیان داخست، بۆ ئەوان بیانوێکی باش بوو کە خۆیان لە سەریەشەی دادگایکردن دەربازکرد.

بەڵام چۆن ئەوان کەیس لەسەر کەسێکی ئەوها گرنگ دادەخەن، ئەگەرچی ئێراق ڕەتی هاوکاریش بکاتەوە. دەکرێ بڵێن کە بەڵگەنامەکان لە دژی نعمە فارس لاوازبوون و ئێراقیش هاوکاریی نەکردن بۆیە کەیسەکەیان داخست. بێگومان نەمسا دەیتوانی لێکۆڵینەوەی زیاتر بکات، پەیوەندی بە لایەنە پەیوەستدارەکان بکات و بەڵگەنامەکان بەدەستبهێنێت و کەیس لەسەر تاوانبار نعمە فارس بکاتەوە، بەڵام ئەوەیان نەکرد.

ئەگەر لە لایەن جوولەکەکانەوە سکاڵا لە بوونی تاوانبارێکی بچووکی نازیی لە نەمسا بکرابایە، ئایا نەمسا دەیتوانی لێی بێدەنگ بێت؟ بێگومان نەخێر، چونکە حکومەتی ئیسرائیل و لۆبی جوولەکان هەمووی دەهاتنە دەنگ و بابەتەکە لە ڕاگەیاندنەکاندا دەتەقیەوە و لایەن سیاسیەکانیش دەهاتنە دەنگ. ئەوەی بە گەلی جوو و حکومەتی ئیسرائیل دەکرێت و دەیکەن، ئاستێکە کورد زۆری ماوە خۆی لێ بدات. جوولەکان گەلێکی هوشیار و زیندوون هەرچی کوردی باشوورە گەلێکی بێئاگا و نووستووە. حکومەتی هەرێم لەجیاتی گرتن و ڕاوەدوونانی تاوانباران، پەنای تاوانباران دەدات یا بۆ دەرەوە ڕزگاریان دەکات. واپێدەچێ ویستی کردنەوەی کەیس لەسەر ئەم تاوانبارەی تاوانی گەلکوژیی لەسەرەتاوە لای نەمسا

لاواز بووە، کە دەکرێ یەکەم بەڵێن ئێراق خۆی بەدەنگ بێت بە ئەوان لەم کەیسە بکۆڵنەوە، دووەم بەدەنگی ڕاگەیاندنی نەمسا لە ئاست بوونی تاوانبارێکی ئەوها گەورە لە وڵاتدا، دووهەم نەبوونی پشتگیری ڕامیاریی ناوخۆیی نەمسا بۆ کەیسەکە ، سێهەم خۆ دوورخستنەوە لە دەستپێکردنی کەیسێک کە قووڵبوونەوە و لێکۆڵینەوەی گەرەک بوو، ئەوەش بێگومان خەرجی دەوێت. کاتێ تاوانبار نعمە فارس لە نەمسا ژیاوە، زیرەکانە خۆی پەناداوە، دەرنەکەوتووە و دیدار و چاوپێکەوتنی نەبووە. بەمجۆرە خۆی لە ڕاگەیاندن بەدوورگرتووە و خۆی تێکەڵی هیچ چاڵاکیەکی ئاشکرا نەکردووە.

ئەگەر ڕەخنە لە لایەنی کوردی کە مەبەستم چاڵاکوان و خەباتگەرانی مافەکانی مرۆڤ نەک پارتەکان و لایەنگرانی سەر بە دەسەڵاتدارانی هەرێم، دەکرێ گونجاو بێت بپرسین جگە لە سکاڵا چیتر لە نەمسا کرا؟ کاتێ دەسەڵاتی دادوەریی وڵات چاوپۆشی یا ساردیی لە دەستپێکردنی کردنەوەی کەیس لەسەر تۆمەتبارێکی تاوانی گەلکوژیی دەکات، پێویستە پەنا ببردرێتە بەر میدیای ئەو وڵاتە، لەو لایەنەوە بوون و شوێنی ژیانی ئەو کەسە تاوانبارە ئاشکرا بکرێت، هەروەها پەیوەندی بە پارتەکانی دەست و بەرەی ئۆپۆزیسیۆنەوە بکرێت و بابەتەکە بجووڵێندرێت. چونکە کاتێ ئەو کەسە ئاشکرا بوو و میدیا لەسەریان نووسی سەختە بۆ دەسەڵاتی دداوەریی وڵات بەدەنگی لە کەیسەکە بکات. ئەوەندەی من لێی ئاگادار بم لەم لایەنەوە کارێکی ئەوتۆ نەکراوە و نەمزانیووە ناوی نعمە فارس وەکو تاوانباری تاوانی گەلکوژیی لە هیچ ڕۆژنامەیەکی نەمسادا هاتبێت. هەرچۆنی بێت ئەم تاوانبارەش مرد و سزای ڕەوای خۆی لەسەر تاوانەکانی وەرنەگرت.

بەداخەوە زۆر لە تاوانباران دەمرن و نادرێنە دادگا لەوانە شێخ جەعفەر، عامر ڕەشید، ئەرشەد زێباریی، مەلا عوزێر، وەفیق سامەڕایی، حەمید شەعبان، عزەت دووریی، تارق ڕەمەزان و زۆریتر لە ئەفسەرانی کۆنی بەعس دەمرن و سزای داوەرانەی خۆیان وەرناگرن، ئەوەش خۆی لە خۆیدا قووڵبوونەی ئازاری کەسوکاری قوربانیانە و درێژەی زیاتری ئەم تاوان و ناڕەواییەی کە تاوانی ئەنفال و تاوانەکانی دی دروستیان کرد. بێگومان ئاگادارم کە زۆر لەو ئەفسەرە ئێراقیانەی بەشداری تاوانی گەلکوژیی ئەنفالیان کردووە ئێستا لە کوردستاندا پەنادراوان و ڕێزیان دەگیرێت، دەسەڵاتداران پسولەی بێتاوانی بە تاوانباران دەبەخشنەوە و دەیانپارێزن،

ب□ام ئەو هەوڵە حزبیی و ناوچییە هیچ لە تاوانباریی ئەوان ناگۆڕێت. تەنها دادگایەکی سەربەخۆ دەتوانێ تاوانباریی و بێتاوانیی ئەوان یەکلابکاتەوە. هەموو ئەوەشمان بینی کاتێ تەرمی تاوانباران گەیشتەوە کوردستان کۆڕ و ماتەمینیان بۆ گیرا، پرسە لەبەر بەرپرسان و سەرمایەدارەکان بەر نەدەکەوت. ئەم بارەی باشووری کوردستان بەداخەوە وێنای داڕمانی مۆڕال و پرەنسیپەکانی دادوەریی لە کۆمەڵگەدا لەژێر سایەی دەسەڵاتی نانیشتیماندا دەکات کە زۆر نائاساییە و وێنەی لە هیچ شوێنێکی جیهاندا نییە، هەر بۆیە گرنگە بێدەنگی لە تاوانباران نەکرێت و ڕێچکە یاسایی و دادوەرییەکان وەبیربهێندرێنەوە. پێویستە دژ بە هەژمـوونی بێدادی و ناڕەوایی ڕاستییەکان بخرێنەڕوو و شێلگیرانە بەرگریی لە مافی کەسوکاری قوربانیانی تاوانی گەلکوژیی بکرێت.

شاخەوان قادر شۆرش
٢٠/١١/٢٠٢٥

زارا.. برایم فەڕشی

خۆش ڕابواردن بە دڵی پاکە- ئەوەی دڵی پاکە، بێ باکە، چاکە
هەموو دەوڵەتی دنیات دەسکەوێ- خۆشی نابینی کە دڵ نەسرەوێ

زارا شیعری منداڵ□انی دەخوێندەوە، وشەی کوردی جوانی بە زاردا دەهات. ئەو جیاواز بوو لە هەموو منداڵ□انی گەڕەک، هەر کات ئێمە وشەی ناحەزمان لە زار دەهاتە دەر، دەیگوت:
ئەگەر تۆ زانایت، نەزانێک فێرکە- گەر دەوڵەمەندی هەژارێک تێرکە

بەیەکەوە فێری کوردی نووسین و خوێندنەوە دەبووین. باوکی پێیگوتبووین، ئیجازەمان نییە لای خەڵک باسی ئەو کتێبە کوردیانە بکەین. ئێمەش لای کەس باسمان نەدەکرد. بیستبوومان ساواک خەڵک لە سەر کتێبی کوردی دەگرێ. مەلای مزگەوتی بازاڕ لە سەر کتێبی کوردی بۆ ساواک بانگ کرابوو، باوکی زارا بانگ کرابوو، ه□□ش□یان

لێکردبوو، بۆچی کوردی ئەو دیو، دێنە دووکانەکەت! ئێمە فێرببووین بەیەکەوە بین و هیچ شتێک نەدرکێنین.

ئەو هاوینەی پۆلی نۆمان تەواو کردبوو، باوکی گەزیزە بە ماشێنەکەی هەموومانی برد بۆ باخی میراوا. دوای نانی نیوەڕۆ خاڵی زارا بە ئەسپ و تانجی گوێ قوتەوە، پەیدا بوو، پرسی کێ دێت بۆ ڕاوە کەوە؟ هەموو سەیری یەکتریان کرد و گوتمان ئێمە. باوکەکان لە گەڵمان هاتن و دایکەکان مانەوە، هەتا ئێمە بگ□□ینەوە. خاڵی زارا سووتێکی لێدا، دوو کەس، چوار ئەسپی تریان هێنا و هەرکام لە ئێمە لە پشت سەری باوکمان سواری ئەسپ بووین و وەڕێ کەوتین، بۆ کوێ، نەماندەزانی.

پێشتر بە ئێمەیان گوتبوو کەوشی وەرزشی لە پێ بکەین، نەیانگوتبوو دوای میراوا بۆ کوێ دەچین ! کە گەیشتینە ناو گوندی تەرەغە، زانیمان چ باسە. لەوێ ئەسپەکانیان بردە ماڵێک و خاوەن ماڵ لەگەڵمان کەوت و گوتی لە بەر منداڵەکان بە ڕێگایەکی خۆشدا دەچینە سەرێ. لە بەر قەدی کێو سەیری سەرێمان کرد، باوکی گەزیزە گوتی کڵاوەکانتان بەرنەبێتەوە. ئەوە قسەی ناو خەڵک بوو، کە دەیانگوت” هەر کەس لە خوارەوە سەیری تەرەغە بکات، کڵاو لە سەری بەردەبێتەوە. ئێمە هەموو ڕۆژێ لە پەنجەرە و سەر سربانەوە، لوتکەی ئەو کێوە قیت و جوانەمان دەبینی و هیوامان دەخواست ڕۆژێ بگەینە سەر ئەو لوتکەیە. یەک کەیف خۆشێک بووین، نەبێتەوە. پاش ئارەق ڕژاندنی زۆر و ماندوو بوون، گەیشتینە سەر لوتکە و هەناسەیەکی قووڵمان هەڵکێشا و خۆمان دا بەعەرزدا. لە ناکاو باوکی گەزیزە تێیچریکاند:

تەرەغە خۆشی سەرت هەر بەرزە- لێک جیابوونەوەمان چەند وەرزە؟
هەر لەلاتن! دەمەوێ سەیری بکەم- سەنگەری سارمی خوێنڕێژی عەجەم
دێننەوە بیر کوڕی کورد مەرگی ئەوێ- ئەو سەرەی ناوێ بە حیزی بنەوێ
کارگ و ڕێواسە بەهارانە بەرت- وەکو جاران کوڕ و کچ دێنە سەرت!

لێرە هەموو بەیەکەوە دەیڵێنەوە: وەکو جاران کوڕ و کچ دێنە سەرت؟ کچ□ک□کان هاوار دەکەن ودەڵێن، دێن، دێن! زارا کە فرمیسک بە لاچاویدا دەهاتە خوارێ، گوتی: نەمدەزانی ئەو وڵاتەی ئێمە هێندە جوانە! سروە قسەی ئەوی درێژە دا و گوتی: حەز دەکەم، یەک بە خۆم هاوار بکەم، گەزیزە هاتە پێش، دەستی ئێمەی گرت و دەسرەی دەرهێنا و کەوتە سەرچۆپێ کێشان و بە هەوای ڕۆینە دەستی کرد بە گۆرانی و باوکی بۆ دەگێڕایەوە:

وەکوو ڕۆژ و شەوە فەرقی گودازی شەمع و سووتانم
کە ئەو هەر شەو دەسووتێ، من هەموو دەم؛ گەرچی ئینسانم
بە تەخمین وەسفی فیردەوس و جەهەننەم بۆچ دەکا واعیز
لە سایەی وەسڵ و هیجرانت بە خۆم دیتوومە دەیزانم
لە سیڕڕی حیکمەتی چاوت گەیشتم باعیسی ڕووحە
تەبەسسوم ماوە تێناگەم لە فەهمی ڕەمزی حەیرانم
کزەی جەرگم دەخیلت بم فیراقم کرد ئەوا مردم
دەسا دەی بێرە لام ساتێ نەماوە تابی هیجرانم

گەڕی هەڵپەڕکێ گەورە بۆوە و دەنگ دەنگی دەداوە. هەڵپەڕکێ هێندێ شل بۆوە و گەزیزە دەستی ئێمەی گرت و گوتی وەرن، هەر چوارمان قوڵ لە قوڵی یەک، بە دەوری خۆماندا دەسووڕیانەوە و دەمانگوت :
وەتەن قوربانی کەژ و چیا و بەند و دەربەنددت بم- قوربانی ئاسمان و دەشت و پێدەشتت بم.

سروە: تەرەغە، کێوی لەمێژینەی کورد – کۆنە هاوڕازی «سەفین»و «هەڵگورد»
گەزیزە: کورد هەزاران و هەزاران ساڵە- سایە پەروەردە ئەژین لەو ماڵە

لە ناکاو باوکی زارا گوتی، دانیشن بێدەنگ بن. هەموو بێ ئیختیار دانیشتین. باوکی زارا بە دووربین تەماشای خوارێی دەکرد و گوتی، ماشینی ژاندارم بەرەو دێ دێت، ئاها، دوو ژاندارم و پاتۆڵ ل□ بەرێک دابەزین و خەریکن بەرەو سەرێ دێن، ئەها پاتۆڵ لەبەر حەمەساڵە جەوانمەردی شا□ی□. زوو شتومەک کۆکەنەوە ، مەجبوورین لە بەری پشتەوەڕا بڕۆینە خوار، هەرچەند توزێک ناخۆشە.

خۆمان کۆکردەوە و بەرەو خوارەوە چووین، لە کاتی چوونە خوار چەند جار قاچمان هەڵخزا، جارێک سروە لاقی لە بەردێک درا، بەرد خزی و ئەگەر باوکی نەیگرتبایەوە، سروە بەردەبۆوە. لە تەختایی نزیک بووینەوە و لە پشت ماڵانەوە، خۆمان گەیاندە ماڵەکە و سواری ئەسپ بووین و بە جیا لە دێ دوور کەوتینەوە، هەتا ئەوان لە سەر شاخەکەوە بە یەکەوە نەمانبینن. خاڵی زارا هەر لە دێ لە ئێمە جیا بۆوە و لە پشتەوەڕا خۆی گواستەوە بۆ ئەو بەری کێو و بەرەو گوندەکەی خۆیان ملی ئەسپی وەرسووڕاند، ئێمەش خۆمان گەیاندەوە سەر جادە و نزیک ئێوارە گەیشتینەوە میراوا و سواری ماشێن بووین و گەڕاینەوە ما□□.

باوکی زارا دووکاندار بوو، شوێنی کارەکەی مەکۆی هاتوچۆی کوردی ئەو دیو بوو. ئەوان بە ناوی ئاڵوێرچی لە گوندێکی بەورانەوە ئاودیوی ئەم لا دەبوون و لە ڕێگای گەورکایەتییەوە خۆیان دەگەیاندە شارەکەی ئێمە و لای باوکی زارا.

قسەکردنی زارا هەر لە منداڵییەوە پاک و خاوێنتر لە ئاخاڤتنی ئێمە بوو، لە قسەکردنی ئەودا بە دەگمەن وشەی بێگانە هەبوو، خۆی دەیگوت وشەی فارسی و عەڕەبی وشەی بێگانەن. لە ماڵە کتێب و گۆڤاری کوردیان هەبوو، ئیزنمان نەبوو بە قەرز لێیوەرگرین، بەیەکەوە دەمانخوێندەوە. ئێمە لەو ماڵە فێری نووسین و خوێندنی کوردی بووین. ئێمە نەماندەزانی ئەو کەسانەی شەوانی پاییز و زستان لە گەڵ باوکی زارا دەهاتنەوە ماڵێ، خەڵکی ئەو دیوی کوردستانن و لە ڕاستیشدا نە ئاڵوێرچی بوون و نە قاچاخچی، ئەوان کەسانی ناو شۆڕشی ئەو دیو بوون، لە ناو سەندوقی چایی و تایەی پڕ لە خەنە، کتێب و گۆڤاری کوردیان دەهێنا.
ئێمە نەماندەزانی باوکی زارا بۆچی چەند جار بانگهێشتی ساواکی سابڵاخ کراوە، نەماندەزانی خاڵی زارا، پێشمەرگەی سەردەمی کۆمار بووە و خراوەتە زیندان. دواتر زانیمان باوکی گەزیزە و خاڵی زارا دەستی نزیک بوون و زۆرجار کە باوکی شەوانە نەدەهاتەوە و ئێمە دەچووینە ماڵیان، لە ڕاستیدا خاڵی زارا و باوکی گەزیزە بە بیانووی بارهێنان بۆ ماشێن، دەچوونە سەردەشت بۆ دیتنی ئەو کەسانەی لەو دیوڕا دەهاتن، جا چ وەک خزم و کەس، چ وەک دەستی خۆیان. زارا هەموو ئەو شتانەی دەزانی و مەنتقی لەوە نەدەهات و بە ئەمەی نەدەگوت، هەر بۆیە جیاواز لە ئێمە بوو.

ئەو ساڵەی لە کێوی حاجی کیمی شەڕی نێوان کورد و ژاندارم و جەوانمەردی سەر بە شا ڕووی دا، کەڵاکی ژاندارم دەهێندرایەوە شار و ئێمە لە نزیک مزگەوتی بازاڕ لە ناو ماشێنی ژاندارمەری دەمانبینی، زۆرجار بەنیان دەهات. ئەو پێشمەرگانەی چیای حاجی کیمی، دەستی باوکی گەلاوێژ و خاڵی زارا بوون. دوایە زانیمان کە باوک و دایکی گەزیزە، چۆن لە ناوچەی ئەردەڵانەوە گەیشتوونەتە موکریان.

ساڵی ١٩٧٥ پێشمەرگەی ئەو دیومان لە شارەکەی خۆمان دەبینی کە بەرەو شارەکانی عەجەم گوێزرانەوە. زارا لە دووکانی باوکی دیتبووی کە چۆن بەشێ لەو پێشمەرگانە قسەیان بە شا گوتبوو، چۆن بەشێکی دی، پووڵی تازە چاپکراویان بە باقە لە گیرفان دەردەهێنا. ئەو ساڵەی دوو پێشمەرگە لە سەر قوولە، گولەباران کران، گەزیز و زارا روخساری

هەرکیان نەقاشی کردبوو. ئەو دوو برایە جلوبەرگی کوردیان لە بەر بوو. دوای چەند ساڵ زارا نووسراوەیەکی خاڵی نیشان داین کە باسی ئەو دوو برایە بوو.

تازە دیپلۆمان وەرگرتبوو، چەند کەس چووبووینە پارکی سەقز و لەوێ زارا گوتی، من بە خوێندن ناچمە شاری عەجەمان، یان دەچمە سنەو کرماشان یان ورمێ. دەیگوت نامەوێ لە شارەکانی ئەوان گووم و گۆڕ بم، دەمەوێ شارەکانی خۆمان بناسم و لە خەڵکی خۆمان نزیکتر ببمەوە. سروە و گەزیزە دەستیان بەچەپڵە لێدان کرد.

گەزیزە و دایکی هەشتا نەڕۆیشتبوون و خەریکی ماڵ کۆکردنەوە بوون و ئەمەش یارمەتیمان دەدان، لە پڕ زارا هاتە ژوورێ و گوتی مزگێنی مزگێنی، هەموو گوێگوڵاخ بووین، گوتی لە زانستگای کرماشان وەرگیراوم و دەبم بە هاوسای ئێوە و زوو بە زوو دێم بەلاتان، گەزیزە خۆی هاویشتە باوەشی وگوتی، ئەخۆیش ئیتر بە تەنیا نابم. هەی لە کەمە و لە کەمە، لە گوڵێ زارای خەمە. هەموو دامان لە قاقای پێکەنین.

زارا ئەو شەوە لە ماڵی گەزیزە گوتی، ئەمشەو دەمەوێ خەمتان پێناسێنم، گەزیز بە تەوسەوە گوتی، نەبابە! دای لە قاقای پێکەنین. زارا گوتی، بە ڕاستیمە و زۆر شت هەیە کە من باسم نەکردووە و ڕەنگە ئێوە هەستتان پێکردبێ، کە دەزانێ ئێمە کەی یەکتر دەبینینەوە!؟
سروە ڕوو لە زارا دەکات و دەڵێ، ئێمە هیچمان لە یەکتر نەشاردۆتەوە و لە دواڕۆژیش ئەو کارە ناکەین، زارا دەڵێ، ڕاستە. جیاوازی ئێمە ئەوە بووە کە کارەکانی ئێوە بە تایبەت سروە و هەندێک لە کارە هونەرییەکانی هەر سێکتان کاری ئاشکرا بوون و توانیوتانە بە ئاشکرا بیکەن، جگە لە کارەکانی نووسینی گەزیزە کە نەیدەتوانی ئاشکرا بیانکات. کاری من جیاواز بوو.

سەیر کەن هەر کام لە ئێمە دوازدە ساڵ لە فێرگە بووین، ئایا ڕۆژێک بەرپرسێک دەرسوێژێک لە گەڵ ئێمە بە کوردی قسەی کرد؟ ئایا هێشتیان ڕۆژێک بە جلوبەرگی خۆمانەوە بچینە حەسار و ژووری فێرگە؟ لە کاتێکدا هەموو فێرکار و ئێمە کورد بووین. فڵان ڕەییسی مەدرەسە بەرپرسی حزبی میللەتی ئێران، فڵان کەس بە شانازییەوە وانەی شاپەرەستی فێر دەکردین و ئەویتر بەرپرسی حزبی پانئیرانیست و ئەوی دی بەرپرسی حزبی ڕەستاخیز و ئەویدی بەیندگەی دەوڵەت بوو. کامیان وشەیەکیان لە سەر خۆمان فێرکردین، هەر ئەوان ئێمەیان بەرەو

خۆتوانــــدنەوە دەکێشـــا. زۆربەی هەرە زۆری ئێمە، هەســتمان بەوە نەدەکرد وبنەماڵەکانیشمان بۆیان گرنگ نەبوو، یان ناحاڵی بوون، چی بە سەر منداڵەکانیان دەهێندرێ. من دەمەوێ بگەڕێمەو بۆ لای خۆم. ئێمە هەموومان دەبێ لە ڕێگای کارەکانی خۆمانەوە بگەڕێنەوە بۆلای خۆمان. دەشتوانین لە ڕێگای زانست، هونەر، ئەدەبیات و سیاسەت ئەو کارە بکەین. دەزانم ئەو کارە زۆر چەتووونترە لە چەک لە شان کردن و چوونە شاخ. ئێوە ڕێگای خۆتان هەڵبژاردووە، ڕێگای منیش زانست و سیاسەتە.

سروە ڕوو لە زارا دەڵێ، زاراگیان لەبیرتە چەند ساڵ بەر لە ئێستا بەیەکەوە کتێبێکی فەلسەفەمان بۆ یەکەمجار خوێندەوە، لە بیرتە تەقە لە سەرمانەوە دەهات و گوتمان ئەگەر لە دنیا حاڵی نەبین، ژیـانی ڕۆژانەشـمان نـابێ، ئێسـتا هەر کـام دەتـوانین بەرەو ئەو داهاتووە بچین و خۆمان بناسین و بە جیهانی بناسێنین. گەزیزە دەڵێ، منیش ئەو باوەڕەم هەیە. لە دوای مردنی باوکم کە زۆر شتی فێرکــردم، زانیــم دەبێ دەرکەوم، وەک خۆم دەرکەوم، شـانۆ ئەو دەرگایەی بۆ کردمەوە، ئێستا نووسین ئەو ئیمکانەی پێبەخشیوم کە دەنگ هەڵبڕم، بۆ ئەوەش یەک دنیا سپاسی تۆ و باوکت و دایکت دەکەم، کە زۆر شتتان فێری ئێمە کرد، بە تایبەت خوێندن و نووسینی زمانی دایک و خوێندنەوەی ئەو کتێبانەی کە باوکت دوور لە چاوی ساواک دەگەیاندە دەست ئێمە و تۆ بۆت دەخوێندینەوە. هەموو ئەوانە بوو بە بۆ هۆی ڕۆشەنبـوونی ڕێگامـان، لە ڕاستیدا ئێمە یەک گیـان و یەک پەیکەر بووین، ئامێزی دەکاتەوە بۆ ئەوەی هەموو یەکتر لە باوش کەن.

زارا ڕوو لە گەزیزە، گەزیزە گیان، ئێمە لە ڕابوردوو، زۆرمان هەڵە کردووە، پێشینیانی ئێمە، سەرەڕای شانازییەکانیان، هەڵە و نەزانی زۆریان هەبووە. ئێمە نابێ ئەو هەڵانە دووبارە کەینەوە. گەزیزە لە وڵامی زارا دا دەلێ، ڕاستە، ئەوە گرنگە بزانی هەڵەت کردووە و چەقبەستوو نەمێنێ و لە ناو جەغزەکاندا نەخولێیەوە. هەڵە کردن دەتوانێ ببێتە ڕۆشنایی ڕێگا، گەر بزانین هەڵەمان کردووە. لە نەزانییـدا هەڵەکـان دووبـارە دەبنەوە، بە هەڵـا هەڵـا نـاگەینە ئامانج، بە ژیریی و تێگەیشتن ڕێگامان ڕوون دەبێ. شانازیش لەوە دایە مر□قی سەردەم بین و سەردەمیانە خۆمان ببینین و بناسێنین و سوور بین لە سەر ئامانجی ڕاستەقینەمان، وەک یەک پەیکەر و یەک دڵ و گیان.

ساڵێک و چەند مانگ دواتر، ڕۆژێک لە دەرگای ماڵی ئارژین و ئارتۆس-

م دا لە شەقامی خەیامی کرماشان، ئارژین دەرگای کردەوە، دەستی کرد بە هەرا هەرا، لە ناکاو زارا دەرکەوت و هاواری کرد و هەرکیان لە ئامێزیان گرتم. من لەو هەرا و هوریایە و لەوەی زارا لەوێ چ دەکات، سەرم سووڕما بوو.

پاشیان پێوەنام و چووینە ژوورێ، ئارتوس لە دیوەکە دەهات و دەچوو، پرسیم ئەوە چییەتی، ئارژین گوتی، دیسان لە کەلەی داوە و ئیدەی تازەی بۆ هاتووە، ڕەنگە چەند سەعاتی تر بزڕ و کورپەیەکی نوێ بە شانە بکەوێتە باخەڵییەوە. وەبیر ئەو ساڵە کەوتمە کە چووە ژوورەکە و دەرگای لە سەر خۆی داخست و دوای حەوت سەعات، درگای کردەوە و گوتی خەلاس. ئەو کات شانەنامەی " ئەو پیاوەی…" تەواو کردبوو، ئەستاش هەمان بەزم بوو. ئەمە دوا دیداری من لە گەڵ زارا و ئارژین و ئاریەس و کرماشان بوو.

برایم فەڕەشی
پاییزی ٢٠٢٥

دوو و دوو دەکاتە پێنج!..
فەرهاد مەحموود ئیبراهیم

جۆرج ئۆرۆیل دەڵێت: گەر کەی میللەت هێزی ڕاستەقینەی خۆیان بزانیایە هیچ حەوجیی پلانڕێزیی نەدەبوو، تەنیا ئەوەی پێویست دەبوو: ڕابوونایە وەکو ئەسپ کە چۆن مێشوولە لە خۆی دوور دەخاتەوە.
شەکسپیریش دەڵێت: ئەوەی ئەمە تێیدا دەژین هەڵبژاردنی خۆمانە کە دەمانەوێت وا بێت، نەك ئەوەی بەسەرماندا بچەسپێنرێت.
کەواتە سەرکوتکردنی ڕای خەڵك لە ڕێگەی تاکڕەوی و ستەم و چەوساندنەوەوە مانای وایە کەمینەیەك ڕێی پێدراوە کە جڵەو بگرێتە دەست و زۆرینە لە مافە سەرەتاییەکانیان بێبەش دەکرێن، ئەمە لە کاتێکدایە هەرگیز فەراهەمهێنانی ئاسایش و خۆشگوزەرانی لە ڕێگەی تۆقاندن و ترسەوە نایەتەدی، بەڵکو ئەمە ڕەوتی برەو و پێشکەوتنی ڕاستەقینە ڕادەگرێت. لە حاڵێکدا بەشداری میللەت لە بڕیاردان و

هەڵبژاردنی شێوازی بەڕێوەبردندا دەبێتە هێنانەدی حوکمی دەسەڵاتێکی تەندروست کە لەسەر بناغەی پەیوەندی پتەوی نێوان دەسەڵات و نەتەوە بنیات دەنرێت و خوارییەکان ڕاست دەکاتەوە گەر لە پێشدا بوونی هەبووبێت.

ئازادی و سەروەری تاك و یەکسانیان بەرانبەر یاساو بوونی ڕێکخراوی کارای سەربەخۆو مەدەنی و بەرەنگاربوونەوەی گەندەڵی لە سیماکانی کۆمەڵگاو دەسەڵاتی تەبا دەنێ هەژمارکردن و دیتن.

دیسپۆتیزم و قۆرخکردنی دەسەڵات دەردێکی کوشندەیەو لە دۆخی ناتەندروستدا سەرهەڵدەدات و دەبێتە هۆی قووڵکردنەوەی قەیرانەکان، بۆیە هەمیشە دیکتاتۆریی و تۆتالیتاریزم لە هەر شوێنێکدا بوونی هەبێت هەوڵ دەدات لە ڕێی دەسەڵاتی سیاسییەوە قۆرخی کۆمەڵگا بکات، کە بەم پێنج سیفاتە دەناسرێتەوەو جیا دەکرێتەوە:

١-شێوازی دەوڵەت لە پەیڕەوکردنی یاساوە دەگۆڕدرێت بۆ پەیڕەوکردنی شێوازی پۆلیسی.

٢-لە دەوڵەتی ئازادییەکانەوە بۆ سەرکوتکردن.

٣-دەسەڵاتگرتنە دەستی تاکە حیزب لە کاروبارەکاندا.

٤-دەسەڵات هەوڵی سەرکوتکردنی میللەت و نەهێشتنی فرەیی دەدات.

٥-دەسەڵاتی خۆسەپێن پەنا بۆ ترس و تۆقاندن دەبات وسەرجەم داهاتی ناشەفاف ژێرباری ئەو مەبەستە دەخات.

بەمجۆرە لە دەوڵەتی سەرکوتکاریدا پەیوەندی خەڵك و حاکم و خەڵك و خەڵك لەسەربنەمای دواکەوتن و چەوساندنەوە و ناسەقامگیری و نائامادیی گشت ڕەنگەکاندا بەرجەستە دەبێت، تێیدا ڕووداوی توندوتیژی زیاد دەکات و حاڵەتەکانی کوشتن زیاترو ئاسایی دەبنەوە، تێیدا سەرکوتی دەنگی نارازی دەکرێت و ژمارەی پۆلیسی نهێنی زیاد دەبێت و تەنانەت سەرکوتی نەیاران دەکرێت لە ڕێی پەنابردن و بەکارهێنانی یاساوە، چونکە هیچ سیستەمێکی ژیانی مەدەنی لە ڕژێمی تۆتالیری سەرکوتکاردا بوونی نامێنێت و تەنیا ناوو شێوەکەی دەمێنێتەوەو لە ناوەڕۆکدا خاڵی دەبن لە مەبەستەکانیان، تەنانەت ڕێکخراوە کارا مەدەنییەکانیش ژێر بەژێر دەخرێنە ژێر ڕکێفی دەسەڵاتی دیسپۆتیزمەوە.

بەشێوەیەکی گشتی وەکو ئیبن خەلدون لە پێشەکییەکەیدا نووسیوێتی: دەسەڵات و مەرام زۆرجار بەرێك کەوتنیان لەگەڵ یەکدا دەبێت، بەحوکمی ئەوەی سروشتی دەسەڵات لە پێناوی مانەوەیدا ئەوە دەخوازێت و میکافیللیش ڕەنگە لەبەر ئەو هۆکارە بێت ئەو دووانەی لێك جیاکردۆتەوە: ئاکاری سیاسی و ئاکاری گشتی، بەڵام ئایا دەبێت دەسەڵاتی ڕاستەقینە ئاوها بێت؟ پاشان بۆمان هەیە بپرسین ئایا تا چەند دەسەڵات بۆی هەیە بەردەوام ئەو پێشێلکارییانە لەمافە

سەرەتاییەکانی هاوڵاتیاندا بکات؟ ئایا دەبێ ئەو پێشێلکاریانە تا چەند پێویست بن؟ ئەی ئایا لە ئاکامدا بە کوێ دەگات ئەو هەموو هەنگاوانەی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەو خراپ و خراپترو بەکارهێنانی شێوازی تازەی ناڕەواو دڕندانەتر دەچێت؟ ئایا تا سەر دەسەڵات دەتوانێت بەو شێوازانە مانەوەی خۆی مسۆگەر بکات بۆ هەتا هەتایە؟ یان مانای حاکم و مەحکومی تەندروست تەواو لە شوێنێکی ترەو ئەوەی ئێمە لێی دەدوێین بارودۆخی وڵاتان و ناوچەکانی جیهانی سێیەمە بە تەنیا کە نەخوێندەوارەکان دەکرێنە داردەستی تەقاندن و خوێندەوارەکانیش لە پێناو لە دەستنەدانی ئیمتیازاتەکانیان قوڕوقەپی لێدەکەن.

ئەوەی مەبەستمە لێرەدا خاڵێکی زۆر مەترسیدارە کە ڕەنگە لای زۆر لە خوێنەران ئاشکرا نەبێت و نەزانن ئەوەی ئێستا لە دەوروبەریان دەگوزەرێت زۆر کوشندەیەو ڕەنگە ڕۆژێك ئەویش ڕووبەڕووی بێتەوەو پێی بکرێتە ئامانج و کە لەم چەند ساڵەی ڕابردوودا بەتام زیاد بووەو تەشەنەی کردووە.

هەمیشە هەکارێکی ڕژێمە تۆتالیتارە سەرکوتکارەکان بریتییە لە پەرەدان بە دەزگاکانی سیخوڕی و چاودێریکردن و زیادکردنی جۆرو ژمارەی سیخوڕان، بەمەبەستی مسۆگەرکردنی مانەوەی دەسەڵاتی ناتەندروستی خۆیان، بەڵام لەولاوە بەخێوکردن و پەروەردەکردن و ژێربارخستنی ئەو لەشکرە لە سیخوڕو کاڵفامان و نەخوێندەواران بە پاراستنی بەرژەوەندی کورسی چەند کەسانێك، لە هەموو دام ودەزگاو کۆڵان و بازاڕو مەڵا و مزگەوت و ناو یانەو ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و خزمەتگوزارییە گشتییەکاندا بڵاوکراونەتەوەو داهاتی ناشەفافی میللەتیان پێ دەدرێت، قێزەونترین ڕێگا لەو پێناوەدا بەکاردەهێنن و گوێ لە پەیوەندییەکان دەگرن و تۆڕی ئینتەرنێتیش دەکەنە مەیدانی بەدواداچوونیان، هەر ئەمانەش سبەی دەبنە بارێکی گران و ناقۆڵا لەسەرشانی کۆمەڵگا، چونکە ئەو هونەرە بەدفەڕییەی کە فێری بوون بە سیخوڕیکردن بەسەر هاوڵاتیانەوە دەبێتە خوویان و هەرگیز بەیان تەرك ناکرێت، ئەمە جگە لەوەی بە پێی دابونەرێت و ئایین و یاساکانی مافی مرۆڤ دادەنرێت بە تاوانێکی قێزەون و ناڕەواو دژی هەموو پرەنسیپە مرۆییەکانە.

ئیدی بەڕادەیەك ئەو دیاردەیەش ئاسایی دەبێتەوەو تا ئەو ئاستەی ئەو دەزگایانە پەنا بە بەکارهێنانی کەسانی خوار تەمەنی هەژدە ساڵ دەبەن بۆ ئەو کارە و جۆرەها شێوازی تەکنەلۆژی و چاودێریان دەخەنە بەردەست لەو پێناوەدا، ئەمەش جگە لە کەمەڕەك دەستەو دایەرەی نزیکی دەسەڵاتی دیسپۆتیزم، کەسی تر ئاگاداری کاری ئەو بازنەیە نابێت، تەنانەت کاری سیخوڕیی بەسەر ئەندامانی هەمان

حیزبیشەوە دەکرێت و چیدی کەس متمانەی بە کەس نامێنێت، بگرە بابای سیخوڕ ئەگەر هیچ کەسی دەست نەکەوێت دەکەوێتە چاودێریکردنی کەس وکارەکەی خۆی، چونکە ناتوانێت دەستبەرداری ئەو خووە بێتن کە بە میرات وەکو خەڵات لەدەسەڵاتی مافیاو گەندەڵەوە بۆی ماوەتەوەو فێرکراوە، ئەمەیە بەرهەمی دەسەڵاتی پۆلیسیی خەسێپێن و دوور لە ژیانی مەدەنی، کە لەسەر بنەمای ترس و تۆقاندن و پاکتاوکردنی کەسانی نەیاران دەمێنێتەوە، ئەم دیاردەیە بە جۆرێك زەق بووەتەوە تەنانەت کەسی چاودێریکراو بە پەردە ئەو لەشکرە دەبینێت کە دوای ئەکەون و وێنەی ئەگرن و چاودێری دەکەن؛ بە ئەوەی سیخوڕەکان شەرم لە خۆ بکەن و تەریق ببنەوەو بەخۆدا بچنەوەو بستەك واز لە کەیلایەتی بهێنن، خەریکی هەراسانکردنی کەسانی دەرەوەی بازنەی حیزب و دەسەڵاتن و تەدەخول لە تایبەتمەندییەکانی ژیانیاندا دەکەن و بگرە توهمەتیان بۆ دەهێننەوەو تاوانیان دەخەنە پاڵ. ئەمانە زەنگی مەترسییەکی جددین کە ڕەنگە سبەی ڕووبەڕووی زۆرینە ببێتەوە، ئاگات لە خۆ نییە و کەسانێك گاڵتە بە نهێنییەکانی ژیانی تایبەتی تۆ دەکەن، ئەمانە گەر بەڵگەی هەر شتێك بن سەرەتا ئەوە دەردەخەن کە ئەو دەسەڵاتانە چۆن بەرەو لوتکەی بێ متمانەیی خەڵك دەچن و هەموو ساتێك لە ئاماداباشیدان بۆ چارەنووسی حەتمی خۆیان؛ ئیدی وای لەدێت بێزاریی لە سیمای شارو خەڵکەکەیدا بە ئاشکرا دەربکەوێت و خەڵکانی ئازادیخواز بیر لە هەڵهاتن لەو زیندانە بەرتەسکە بکەنەوە بەرەو تاراوگە و سەری خۆیان هەڵگرن، دوای ئەوەی بێ هیوا دەبن لە هەموو چاکسازییەك و لەبەرانبەریشدا ڕۆژ بە ڕۆژ ئازادییە تاکە کەسییەکان بەرتەسك دەبنەوەو زەبرو زۆر تا قوڕقوڕاوگەی میللەت دێت، کە هەرگیز ناتوانرێت پەردەپۆش بکرێت بە داهێنانی نازناو و پاشناو بۆ شوێنەکان، نە شاری ڕۆشنبیریی و نە شاریی نموونەیی و نە گوندی ئەوروپی و...... ناتوانێت ئەو تاڵاوە لە قوڕقوڕاگەکاندا بڕەوێنێتەوە کە ڕۆژانە بە شێوەی نالەبارو نوێ خەڵکی ڕەش و ڕووت دەچێژن و پێوەی دەتلێنەوەو دەناڵێنن، کاتێك خۆیان دەبیننەوە نیشتیمانپەروەرن و خۆیان نەفرۆشتووە بە کەس و هیچ لایەنێك و نە بندیوارن و نە بەرژەوەندیان لەگەڵ هیچ حیزبێکدا هەیە وهەمیشە بە گومانی نەیاریی بەبەش دەکرێن و دەچەوسێنرێنەوە و پلانیان دژ دەگێڕدرێت؛ تا ئەو ئاستەی جڵەوی بێ لەمپەر بە جۆرێك بە ئەم جۆرە کەکوژییە لەسەرخۆیە بەڕەڵڵا دەکرێت کە دەبێت وەکو ڕۆمانی (١٩٨٤)ی جۆرج ئۆریێڵ لە کۆتاییدا هەمووان لە ژێر فشارەکاندا ناچار بکرێن بڵێن: بەڵێ دوو و دوو دەکاتە پێنج!

فەرهاد مەحموود ئیبراهیم